

TEŞKİLÂT-I MAHSUSA'NIN KAFKASYA MİSYONU VE OPERASYONLARI

Mehmet Bilgin

📞 📧 🌐 / otukennesriyat

YAYIN NU: 1214

KÜLTÜR SERİSİ: 695

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI

SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-961-9

www.otuken.com.tr

otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

Koşuyolu Mah. Mahmut Yesari Cad. Nu: 76 • 34718 Kadıköy-İstanbul
Tel: (0216) 546 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Kapak Tasarımı: Ötüken

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Çınar Matbaacılık

Baskı: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Koşuyolu Mah. Mahmut Yesari Cad. Nu: 76
Kadıköy-İstanbul
Tel: (0216) 546 03 50
Sertifika Nu: 49269

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik
çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı
yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve
yayınlanamaz.

Mehmet Bilgin; 1955 yılında Trabzon'un Sürmene ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini burada tamamladı. 1978 yılında Ankara Üniversitesi D.T.C.F Kütüphanecilik bölümünden mezun olduktan sonra ticaret ile uğraştı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki yüksek lisans eğitimini *Trabzon Vilayetinde İki Din Taşıyanlar* adlı tezini sunarak 2010 yılında tamamladı. Ardından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Yakınçağ Tarihi Bilimdalı'nda *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Sol Kanat Muharebeleri (1914-1915)* başlıklı tezini sunarak 2015 yılında Tarih Doktoru unvanını aldı.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tarihi ve kültürel değerlerine duyduğu ilgiyi, bölge ile ilgili araştırmalar yaparak sürdüren Mehmet Bilgin'in ilk kitabı 1990 yılında yayınlanan *Sürmene Tarihi* adlı eserdir. Kitap sadece Sürmene'nin değil tüm Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tarihine kaynak olabilecek bir hacimdedir. İkinci kitabı *Madur Dağı Savaşı* adlı ile 1991 yılında yayınlandı. Aynı kitabın genişletilmiş 3. baskısı; *Rus İşgalinde Trabzon Direnişi* adıyla yayınlanmıştır. Kitapta, Birinci Dünya Savaşı ve 1916 yılının Haziran-Temmuz aylarında, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yapılan savaşlar anlatılır.

Doğu Karadeniz-Tarih, Kültür, İnsan adlı üçüncü kitabı, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin etnik tarihi ile ilgili detaylı bir çalışmadır. 2002 yılında bu çalışmasından dolayı, Ziya Gökalp Türk Ocakları İlim ve Teşvik Armağanı'na layık görülmüştür. *Doğu Karadeniz'de Bir Derebeyi Ailesi Sarıalizâdeler (Sarallar)* adlı dördüncü kitabı 2006'da yayınlandı. Kitapta, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki toplumsal yapı ve bu yapının oluşma süreci ele alınır. *Karadeniz'de Post Modern Pontosculuk* adlı beşinci kitabı; isminden de anlaşılacağı gibi, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki etnik ayrıştırmacılığı hedefleyen faaliyetleri ele almaktadır.

Karadeniz konusunda makro ve mikro seviyede araştırmalardan oluşmuş, *Karadeniz Dünyası* adlı altıncı eseri 2014 yılında Ötüken Neşriyat tarafından yayınlandı. Bu eseri, Karadeniz ve etrafındaki coğrafyaya, tarihî temelde çok farklı bir bakış açısı sunar. *Bir Cumhuriyet Milletvekili Sami Kumbasar* adlı yedinci eseri, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki toplumsal yapıyı öncekilerden daha farklı bir kesitte ele alıp açıklamasının yanı sıra; 1968-1980 arasında Türk siyasî hayatına da ışık tutması bakımından önemlidir.

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar Listesi.....	10
Tablolar Listesi	12
Haritalar Listesi.....	12
Önsöz	19
Giriş.....	21

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFKAS CEPHESİ'NDE TEŞKİLÂT-I MAHSUSA'NIN OPERASYON ALANI VE ORTAM

1.1. Kafkas Cephesi'nin Sol Kanadındaki Bölgenin Coğrafi Durumu	35
1.1.1. Sahil Bölgesi.....	36
1.1.1.1. Arhavi	36
1.1.1.2. Hopa	37
1.1.1.3. Kemalpaşa.....	37
1.1.2. Çoruh Vadisi	38
1.1.2.1. Murgul ve Borçka.....	39
1.1.2.2. Artvin, Ardahan ve Şavşat	41
1.1.2.3. Yusufeli.....	43
1.1.3. Ardahan ve Komşu Bölgeler	45
1.1.3.1. Oltu Çayı Vadisi.....	45
1.1.3.2. Olur Bölgesi.....	45
1.1.3.3. Tortum Çayı Vadisi	46
1.2. Kafkas Cephesi'nin Sol Kanadındaki Bölgede İdarî Durum	48
1.2.1. Savaş Öncesi Osmanlı-Rus Sınırı.....	48
1.2.2. Savaş Öncesi Osmanlı İdaresindeki Bölge	51
1.2.2.1. Sahil Kısmı	51
1.2.2.2. Yukarı Çoruh Havzası	52
1.2.3. Savaş Öncesinde Rusya İdaresindeki Bölge	54
1.2.3.1. Kars Oblastı	56
1.2.3.1.1. Ardahan Okruğu	56
1.2.3.1.2. Oltu Okruğu	57
1.2.3.2. Batum Oblastı	58
1.2.3.2.1. Batum Okruğu	62
1.2.3.2.2. Artvin Okruğu	69
1.3. Kafkas Cephesi Sol Kanadındaki Bölgede Askerî Durum.....	73
1.3.1. Osmanlı Devleti'nin Askerî Durumu.....	73
1.3.1.1. Osmanlı Devleti'nin Seferberlik İlan Etmesi.....	73
1.3.1.2. Kafkas Cephesi'nin Sol Kanadındaki Hudut Bölgeleri	76
1.3.1.2.1. Kopmuş Burnu-Marsis Hudut Bölgesi.....	77
1.3.1.2.2. Yusufeli Hudut Bölgesi	78

1.3.1.2.3. Kaleboğazı Hudut Bölgesi.....	79
1.3.1.3. Hudut Muhafazasının Jandarmaya Devredilmesi ve Yurt Savunmasında Seyyar Jandarma Alayları	79
1.3.1.3.1. Hudut Muhafazasının Jandarmaya Devredilmesi	79
1.3.1.3.2. Yurt Savunmasında Seyyar Jandarma Alayları	80
1.3.1.3.3. Trabzon Seyyar Jandarma Alayı.....	82
1.3.2. Rusya'nın Kafkas Cephesi'nde Savaşa Hazırlanması	84
1.3.2.1. Seferberlik Öncesi Osmanlı-Rus İlişkileri	84
1.3.2.2. Rusya'nın Seferberlik İlan Etmesi	87
1.3.2.3. Rusya'nın Kafkasya'daki Askerî Varlığı	91
1.3.3. Rus Ordusu'nun Koordinasyonu ile Ermenilerin Kafkas Cephesi'ndeki Faaliyetleri	95

İKİNCİ BÖLÜM

TEŞKİLÂT-I MAHSUSA'NIN KAFKASYA MİSYONU, ORGANİZASYONU VE SAVAŞA GİRMESİ

2.1. Teşkilât-ı Mahsusa ve Kafkasya Misyonu	109
2.1.1. Dr. Bahattin Şakir Bey Misyonu.....	130
2.1.2. Yusuf Rıza Bey Misyonu.....	145
2.1.3. Gürcü Misyonu	166
2.2. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi ve Kafkas Cephesi'nde Savaşın Başlaması	175
2.2.1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi.....	175
2.2.2. Seferberlikten Savaşın Başlamasına Kadar Geçen Zaman İçinde Kafkasya Hududunda Durum	177
2.2.3. Karadeniz'de Baskın.....	180
2.3. Kafkas Cephesi ve Sol Kanat'ta Çatışmaların Başlaması.....	183
2.3.1. Sol Kanat'ta Savaşın Başlaması	186
2.3.2. Yusuf Rıza Bey Müfrezesinin Batum Üzerine Harekâtı	189
2.3.3. Teşkilât-ı Mahsusa Gönüllülerinin Artvin Üzerine Harekâtı	217

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAFKAS CEPHESİ'NDE SOL KANAT'IN ORTAYA ÇIKMASI VE TEŞKİLÂT-I MAHSUSA'NIN YÜKLENDİĞİ GÖREV

3.1. Sarıkamış Harekâtı'nda Sol Kanat'a Verilen Görev	231
3.1.1. Teşkilât-ı Mahsusa Gönüllülerinin Silahları ve İlaşesi	235
3.1.2. Stange Bey Müfrezesi'nin Teşkili ve Bölgeye Gönderilmesi.....	243
3.1.3. Yakup Cemil Müfrezesi'nin Teşkili ve Bölgeye Gönderilmesi	251
3.2. Ardahan Harekâtı	257
3.2.1. Ardahan'ın Alınması	263
3.2.2. Ardahan'dan Çekilme	269
3.2.3. Ardanoç Merkezli Yeni Savunma Hattı ve Ardanoç'tan Çekilme	277
3.3. Ardahan Harekâtı Esnasında Yusuf Rıza Bey Müfrezesinin Durumu	293
3.3.1. Stange Bey Müfrezesi'nin Borçka'dan Ayrılmasından Sonraki Gelişmeler	295
3.3.2. Rusların Cepheyi Takviyesi ve Yusuf Rıza Bey'in Âcil Takviye Talepleri.....	305
3.3.3. Borçka'nın Ruslar Tarafından İşgali	318

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KAFKAS CEPHESİ'NDE SOL KANAT'IN ÇÖKMESİ VE YENİDEN ORGANİZE EDİLMESİ

4.1. Kafkas Cephesi'nde Sol Kanat'ın Çöküşü	327
4.1.1.Hopa'nın Ruslar Tarafından İşgali.....	328
4.1.2. Stange Bey'in Sahil Bölgesine Geçerek Komutayı Alması ve Murgul'dan Çekilme..	344
4.1.3.Arhavi'nin Ruslar Tarafından İşgali.....	357
4.2. Artvin Savunması	371
4.2.1. Artvin'in Ardanuç Yönünden Savunulması	376
4.2.2. Artvin'in Borçka Yönünden Savunulması	389
4.2.3. Artvin'den Çekilme.....	397
4.3. Kafkas Cephesi'nde Sol Kanat'ın Yeniden Organizasyonu	402
4.3.1. Lazistan ve Havalisi Kumandanlığı'nın Kurulması	403
4.3.2. Çoruh Müfrezesi'nin Kurulması	419
4.3.3. Türk Kuvvetlerinin Çekilmesinden Sonra Rus ve Ermenilerin Çoruh Havzasında Yaptığı Katliamlar	422
Sonuç.....	428
Kaynakça	433
Dizin	475
Ekler	495

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1:	Kafkas Yıllığına göre 1914 yılında Batum Bölgesinin Nüfusu.....	65
Tablo 2:	ATASE Arşivi BDH kataloğunda 1828, 003, 001-005a numarada bulunan belgeye göre, Yakup Cemil Bey Müfrezesi ile Aralık 1914'te Kafkas Cephesi'ne sevk edildikleri sâbit olanlar.....	255
Tablo 3:	Ardahan üzerine giderken 8. Alay ve Melo Hudut Taburu Kuvvetleri.....	260
Tablo 4:	Ardahan'a Giren 8. Alay ve Melo Hudut Taburu Kuvvetleri.....	268
Tablo 5:	Ardahan'dan Çekilen 8. Alay ve Melo Hudut Taburu'na Mensup Kuvvetler.....	276
Tablo 6:	12-13 Mart 1915 Tarihinde Balıklı Tepeleri Savaşındaki Şehit ve Yaralılarımız (Seyyar Jandarmalar ve Teşkilât-ı Mahsusa Kuvvetleri Hariç).....	367
Tablo 7:	Sahil Müfrezesi Arhavi Deresi'nin Batı Yakasına Çekildiği Zamanki Kuvveti.....	370
Tablo 8:	Artvin Müdafaasında Bulunan Birliklerin 1 Mart 1915 Tarihindeki Durumu.....	386
Tablo 9:	1 Nisan 1915 tarihinde Melo Hudut Taburu Kuvveti.....	396
Tablo 10:	Teşkilât-ı Mahsusa'nın 1915-Mart Ayı Başındaki Sahil Cephesi Muharip Kuvvetleri.....	409
Tablo 11:	Teşkilât-ı Mahsusa'nın 1915-Mart Ayı Ortasında Sahil Cephesi Kuvvetleri.....	412
Tablo 12:	1915 - Mart Ayı Sonunda Sahil Cephesi Kuvvetleri.	413
Tablo 13:	28 Mart 1915 Tarihinde Lazistan ve Havalisi Kumandanlığı'nın Sahil Müfrezesi Kuvvetleri	415

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1:	Rusların 1903 yılında yayınladığı Kafkasya haritasına göre I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nin sol kanadına düşen alanda Osmanlı-Rus hududu ve hududun her iki yanında idarî bölünme	497
Harita 2:	1914 yılında yayınlanan Kafkas Yıllığına Göre Rusya'nın Batum ve Kars oblastlarında etnik yapıya göre nüfus oranları	498
Harita 3:	I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi sol kanatta 13 Kasım 1914'te Teşkilât-ı Mahsusa'nın başlattığı harekât.....	499
Harita 4:	8. Alay (Stange Bey) ve Yakup Cemil kuvvetlerinin bölgeye gelişi ve harekâtı	500
Harita 5:	Stange Bey Müfrezesi (8. Alay ve Teşkilât-ı Mahsusa) kuvvetlerinin Ardahan harekâtı.....	501
Harita 6:	Ardahan'dan çekilme.....	502
Harita 7:	Rusların Batum'dan ileri harekâtı	503
Harita 8:	27 Ocak 1915 Borçka'nın Ruslar tarafından işgali	504
Harita 9:	30 Ocak - 26 Şubat 1915, Hopa'nın Müdafaası.....	505
Harita 10:	26 Şubat - 1 Mart 1915, Hopa'nın düşmesinden sonra Arhavi savunması	506
Harita 11:	20 Ocak - 20 Mart 1915, Artvin'in Ardaneuç yönünden savunulması.....	507
Harita 12:	15 Şubat - 28 Mart 1915, Artvin'in Borçka yönünden savunulması	508
Harita 13:	27 Mart 1915, Artvin'den Çekilme.....	509

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf-1:	31 Mayıs 1878 tarihinde Globe gazetesinde yer alan haber kupürü	510
Fotoğraf-2:	14 Haziran 1878 tarihinde Globe gazetesinde yer alan haber kupürü	511
Fotoğraf-3:	1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Kafkasya'daki Osmanlı-Rus sınırı.	512
Fotoğraf-4:	3 Ağustos 1914 tarihinde ilan edilen seferberlik ile ilgili bir afiş.	513
Fotoğraf-5:	Talat Paşa (1874-1921).....	514
Fotoğraf-6:	Enver Paşa (1881-1922)	514
Fotoğraf-7:	İttihat ve Terakki'nin her biri bir bölüğe bedel ve her biri hakkında birkaç kitap yazılmış fedakârân bölüğü.....	515
Fotoğraf-8:	Ömer Naci Bey (1878-1916).....	516
Fotoğraf-9:	Ömer Naci ve Mustafa Kemal, iki yol arkadaşı.	517
Fotoğraf-10:	Ömer Naci.....	518
Fotoğraf-11:	Ömer Naci.....	518
Fotoğraf-12:	Enver Paşa'nın Harbiye Nezaretinde kurduğu özel büronun başında görev yapan Mardini-zâde Ömer Fevzi (Mardin) Bey (1878-1953).	519
Fotoğraf-13:	Ömer Fevzi Bey'in İran'da askerî ateşe iken.	520
Fotoğraf-14:	Dr. Bahattin Şakir Bey (1874-1922)	521
Fotoğraf-15:	Teşkilât-ı Mahsusa'nın Merkez-i Umumi'sinden Dr. Nazım Bey (1872-1926).....	522
Fotoğraf-16:	Teşkilât-ı Mahsusa Mekez-i Umumi'sinden Atıf (Bigalı Atıf) Kamçıl Bey. (1880-1947).	523
Fotoğraf-17:	Teşkilât-ı Mahsusa Merkez-i Umumi'sinden ve Emniyet-i Umumiye Genel Müdürü (Hüseyin) Aziz (Akyürek) Bey (1882-1951).....	523
Fotoğraf-18:	Süleyman Askerî Bey (1884-1915).....	524
Fotoğraf-19:	Halil (Kut) Paşa.....	525
Fotoğraf-20:	Dr. Bahattin Şakir Bey(1874-1922). Kafkas Cephesinde Görev Yaparken	526
Fotoğraf-21:	Filibeli Hilmi Bey (1885-1926)	527
Fotoğraf-22:	Dr. Fuat Sabit Ağacık Bey'in (1887-1957)	528
Fotoğraf-23:	Giritli Ruşeni ya da Hasan Ruşeni Barkın (1884-1953).....	529
Fotoğraf-24:	Hizmetleri çok ama kendi yok bir kahraman, Yusuf Rıza Bey.....	530
Fotoğraf-25:	Hopa ve Yusuf Rıza Bey'in almayı çok arzuladığı Batum.	531
Fotoğraf-26:	Kara Kemal Bey (1875(?)-1926).	532
Fotoğraf-27:	Hamal Ferit (Hamal) Bey (1877-1951).....	533
Fotoğraf-28:	Memduh Şevket Esendal (1884-1952).....	533
Fotoğraf-29:	Yenibahçeli Nâ'il Bey (? -1926)	534
Fotoğraf-30:	Teğmen Hopalı Mamovi-zâde Ramiz (Benli) Bey.	535
Fotoğraf-31:	Yarbay Stange Bey'in Ramiz Bey'e hediye ettiği ve halen Ramiz Bey'in oğlu Faruk Benli'nin evinin duvarında asılı olan tüfek.	536
Fotoğraf-32:	Mamovi-zâde Rauf Bey.....	536
Fotoğraf-33:	Binbaşı Mamovi-zâde Rauf Bey	537
Fotoğraf-34:	Rize Mebusu Mamovi-zâde Rauf (Benli) Bey.....	538
Fotoğraf-35:	Süvari Yüzbaşı Çürüksulu Kâmil (Tavgridze) Bey	539

Fotoğraf-36: Binbaşı Çürüksulu Mehmet Ziya Bey (1884-1953)	539
Fotoğraf-37: Yüzbaşı Çürüksulu Fuat Bey Batum'da yiyecek sıkıntısı baş gösterdi. (1892-1970)	540
Fotoğraf-38: Fuat Çürüksulu Perşembe'deki evinin önünde eşi ve torunlarıyla.....	540
Fotoğraf-39: Çürüksulu Fuat Bey'in Perşembe'de Merkez-Ağuşlu Camii yanındaki mezarı ...	541
Fotoğraf-40: Çürüksulu Binbaşı Ziya Bey'in Perşembe'de Merkez Ağuşlu Camii yanındaki mezarı.....	541
Fotoğraf-41: Çürüksulu Fuat Bey (ortada oturan) ve gönüllü müfrezesi.	542
Fotoğraf-42: Binbaşı Hafız Süleyman (Güveli) Bey	543
Fotoğraf- 43: Murgullu Edip Dinç Bey (Batum Mebusu)	544
Fotoğraf 44: Çoşkun-zâde İsmail Ağa (1863-1939).	545
Fotoğraf 45: Çoşkun-zâde İsmail Ağa'nın Artvin Çayağzı Mahallesi'nde Nikrola Mezarlığı bitişigindeki mezarı.....	546
Fotoğraf-46: Yahya Kahya	546
Fotoğraf-47: Hafız İsmail Hakkı Paşa (1879 Manastır-15 Şubat 1915 Erzurum)..	547
Fotoğraf-48: Hafız Hakkı Paşa 3. Ordu Karargâhında.	548
Fotoğraf-49: Hakkı Hakkı Paşa Hasankale'de.....	549
Fotoğraf-50: Teşkilât-ı Mahsusa'nın Erzurum Misyonu Başkanı Dr. Bahattin Şakir (solda) ve yardımcısı Filibeli Himi Bey Teşkilât-ı Mahsusa'nın Erzurum Misyonda görev yaparken.	550
Fotoğraf-51: Teşkilât-ı Mahsusa süvari müfrezesi.....	551
Fotoğraf-52: Harb-i Umumi'de Erzurum Cephesi'nde Teşkilât-ı Mahsusa'dan bir grup.	552
Fotoğraf-53: Kafkasya'daki Teşkilât-ı Mahsusa'dan bir grup.....	553
Fotoğraf-54: Erzurum, Tafta (Gökçeyamaç) köyü (Şahap Paşa Kışlası) Tabyası'nda, Teşkilât-ı Mahsusa'dan bir grup.....	554
Fotoğraf-55: Erzurum'un Ilıca Nahiyesi Ebulhindi Köyü'nden Kösebey-zâde Cafer (Erçikan) Bey.	554
Fotoğraf-56: Cafer Erçikan Bey'in İstanbul-Edirnekapi Şehitliği'nin mezarlık kısmındaki mezarı.....	555
Fotoğraf-57: Kürt Kaskanlı Aşireti rüesasından ve Doğu Anadolu'nun kurtuluşunun öncü fedailerinden Hadikli Eyüp Paşa (Yüce).....	556
Fotoğraf-58: Erzurum Valisi Tahsin (Uzer).	557
Fotoğraf-59: Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey (1868-1922).....	557
Fotoğraf-60: Ruslardan alınan bir top Ruslara ateş açarken.....	558
Fotoğraf-61: Kafkas Cephesi'nde kadınlarımız sırtlarında cephe-i harbe erzak taşıyor.....	558
Fotoğraf-62: Çoruh mıntıkasındaki muhaberelede alınan Rus esirlerinden bir takım.	559
Fotoğraf-63: Ardahan alınırken şehit olan Binbaşı Asım Bey	560
Fotoğraf-64: Tuğgeneral Halit Karsıalan (Deli Halit Paşa)	561
Fotoğraf-65: Muhtelif mahallerden gelip Dersaadet'te Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından elbas ve teçhiz (giydirilmiş ve donanmış) olarak meydan-ı harbe sevk edilmiş olan gönüllü Teşkilât-ı Mahsusa kafilelerinden bir bölük.	562
Fotoğraf-66: Kafkas cephesinde sahil mıntıkasında büyük şecaat ve fedakârlıklarla düşmana karşı koyan kıta'atımızdan (Teşkilât-ı Mahsusa'ya mensup) bir müfreze.	562
Fotoğraf-67: Lazistan Mebusu Süleyman Sûdi Bey.....	563

Fotoğraf-68: Mehmet Şakir Kesebir Bey.....	563
Fotoğraf-69: Erzurum Mebusu Seyfullah Bey.....	563
Fotoğraf-70: Başkale, Çölemerik (Hakkari) Mutasarrıfı ve daha sonra Van Valisi olan Cevdet (Belbez) Bey.. ..	564
Fotoğraf-71: Canik Mutasarrıfı Süleyman Necmi (Selmen) Bey (1871-1943).....	564
Fotoğraf-72: Mustafa Abdülhalik Renda (1881-1957).....	564
Fotoğraf-73: Murgul.	565
Fotoğraf-74: Murgul Başköy.	565
Fotoğraf-75: Küre köyündeki küçük şehitlik.....	566
Fotoğraf-76: Borçka İçkale Vadisi.	566
Fotoğraf-77: Çoruh Vadisi, Murgul Vadisi'nin girişi ve Borçka.....	567
Fotoğraf-78: 1905 yılında Artvin.....	567
Fotoğraf-79: İldam gazetesinde Ardahan'ın fethi ile ilgili haberler.....	568
Fotoğraf-80: Batum-Ardahan Şosesi.....	568
Fotoğraf-81: Artvin Merkez Camii-1915.	569
Fotoğraf-82: Artvin-Köprübaşı.	569
Fotoğraf-83: Eski Ardanoç ve Gevherik Kalesi.....	570
Fotoğraf-84: Eski Ardanoç'un kaleden görünüşü.....	570
Fotoğraf-85: Ardanoç'un kuzey batısındaki Ferhatlı Kalesi ve ardında Akhizataşı mevkii.	571
Fotoğraf-86: Çoruh Vadisi'nde nizamî birliklerin zorlukla hareketi.....	571
Fotoğraf-87: Sahara Dağları'nda şafak vakti.....	572
Fotoğraf-88: Günümüzde Yavuz köyünden Sahara Geçidi'ne tırmanan yol.....	572
Fotoğraf-89: Sahara Geçidi.....	573
Fotoğraf-90: Sahara Geçidi'ni aşan eski yol ve Sahara Savaşlarının yapıldığı bölge.....	573
Fotoğraf-91: Sahara Geçidi.....	574
Fotoğraf-92: Sahara Savaşlarının yapıldığı Sahara Geçidi.....	574
Fotoğraf-93: Şavşat-Yavuzköy.	575
Fotoğraf-94: Sahara Geçidi.....	575
Fotoğraf-95: Sahara Geçidi'nde, eski yol.....	576
Fotoğraf-96: Yalnızçam Dağları.....	576
Fotoğraf-97: Kutul Hanları.....	577
Fotoğraf-98: Batum-Ardahan şosesinin Yalnızçam Geçidi bölgesindeki kalıntıları.....	577
Fotoğraf-99: Ardanoç'un Sakarya, Örtülü ve Bereket köyleri sırtlarının Aydın (Tanzot) köyünden görünüşü.....	578
Fotoğraf-100: Ardanoç-Sakarya (Sagara) köyü.....	578
Fotoğraf-101: Ardanoç-Sakarya köyü.....	579
Fotoğraf-102: Ardanoç-Sakarya köyü, Kömürün Sırtı ve Dalahet Yaylası.....	579
Fotoğraf-103: Gümüşhane köyü.....	580
Fotoğraf-104: Ardanoç, Ferhatlı-Ahizabaşı'ndan Berta Köprüsü'nün bulunduğu yerin görünüşü.....	580
Fotoğraf-105: Ardanoç, Acielma sırtları.....	581
Fotoğraf-106: Ardanoç'a bağlı Sakarya-Örtülü-Bereket köyleri.....	581
Fotoğraf-107: Artvin- Zeytinlik (Sırya) nahiyesinin baraj gölü altında kalmadan önceki hali.....	582

Fotoğraf-108: Borçka-Muratlı-Güneşli köyünden Batum istikameti.	582
Fotoğraf-109: Borçka-Muratlı'nın (Maradit) Güneşli Tepe'den görünüşü.	583
Fotoğraf-110: Borçka-Aralık (Klaskor) Deresi Vadisi.	583
Fotoğraf-111: Borçka ve Aksu (Devışkel) Vadisi.	584
Fotoğraf-112: Civan köyünden Murgul'a doğru bakış.	585
Fotoğraf-113: Murgul Deresi'nin Çoruh Nehri'ne döküldüğü nokta.	586
Fotoğraf-114: Civan köyü sırtlarından Murgul Vadisi'nin görünüşü.	586
Fotoğraf-115: Esenkıyı (Abuısla) sırtları- Sultanselim Tepeleri ve Cankurtaran (Kuşnasti) sırtları hattının görünüşü.	587
Fotoğraf-116: Sultanselim Tepelerinin Esenkıyı (Abuısla) köyü sahilinden görünüşü.	588
Fotoğraf-117: Esenkıyı (Abuısla) ve Hopa'nın savunmasında kanlı çatışmaların yaşandığı tepeler.	588
Fotoğraf-118: Esenkıyı (Abuısla) sırtları ve sağda Sultanselim Tepeleri.	589
Fotoğraf-119: Hopa-Koyuncular (Zalona) köyü sırtları ve Sultanselim Tepeleri.	589
Fotoğraf-120: Teğmen Şahin Efendi ile birlikte 30 şehit verilen Sultanselim Tepeleri.	590
Fotoğraf-121: 1915 yılının Şubat ayı başında Binbaşı Hasan Vasfi Bey kumandasında Giresun Seyyar Jandarma Taburu ile takviye edilen Sultanselim Tepeleri.	590
Fotoğraf-122: Hopa-Eşmekaya köyünden Sultanselim Tepeleri, sağında Cankurtaran Geçidi.	591
Fotoğraf-123: Cankurtaran bölgesinden Hopa'nın görünüşü.	591
Fotoğraf-124: 6 Mart 1915 de Hopa'da, Rus gemilerinden çekilmiş bir fotoğraf.	592
Fotoğraf-125: Sultanselim Tepesi -Başoba-Yoldere (Zürpici) Vadisi ve İşkaristi-Balıkli-Tagisti tepeleri.	592
Fotoğraf-126: Hopa-Başoba köyünden Arhavi savunmasının yapılmış olduğu İşgaristi Tagisti ve Balıklı tepelerinin görünüşü.	593
Fotoğraf-127: Cankurtaran Geçidi'nden Hopa'nın görünüşü.	593
Fotoğraf-128: Hopa Cankurtaran Geçidi'nden Arhavi savunmasının yapıldığı tepelerin görünümü.	594
Fotoğraf-129: Solda hafif karlı olan Balıklı Tepeleri. Arkada karlı kısım Kaçkarların doğu uzantısı.	594
Fotoğraf-130: Arhavi ve Arhavi Deresi.	595
Fotoğraf-131: Arhavi Deresi. Solda Konaklı (Kordelit) köyü.	595
Fotoğraf-132: Arhavi Deresi Vadisi.	596
Fotoğraf-133: Derecik (Sidere), Ulukent (Plarket), Üçırmak köylerinin bulunduğu vadi.	596
Fotoğraf-134: Arhavi savunmasında kanlı savaşların cereyan ettiği Balıklı Tepeleri.	597
Fotoğraf-135: Binbaşı Hasan Vasfi Bey'in karargâh olarak kullanılmış olduğu Arhavi-Ulukent (Pilarget) köyündeki ev.	597
Fotoğraf-136: Arhavi Deresi'nin batı yamaçları.	598
Fotoğraf-137: Arhavi Deresi'nin batı yanında, sahil kısmını oluşturan tepeler.	598
Fotoğraf-138: Arhavi-Mashora köyü sırtlarındaki mevzilerimizin Rus donanması tarafından bombardımanı.	599
Fotoğraf-139: Artvin.	599
Fotoğraf-140: Artvin'in Kafkasör'den görünüşü.	600

Fotoğraf-141: Artvin savunmasının yapıldığı Çoruh Vadisi	601
Fotoğraf-142: Artvin-Hatila Vadisi'nin görünüşü.	602
Fotoğraf-143: Artvin-Fıstıklı köyü ve Sünbüllü köyü.....	603
Fotoğraf-144: Hopalı Mamovi-zâde Ali Rıza Bey	604
Fotoğraf-145: Ali Rıza Bey'in madalya ve nişanları.	605
Fotoğraf-146: Albay Ali Rıza Bey'in Bursa-Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki mezarı.	606
Fotoğraf-147: Albay Mamovi-zâde Ali Rıza Bey'in Bursa-Pınarbaşı Mezarlığı'ndaki mezarının bugünkü durumu.	607
Fotoğraf-148: Çağlayan Deresi Vadisi.	608
Fotoğraf-149: Marsis Dağı ve solda Salikvan Geçidi.	609
Fotoğraf-150: Çamlık Yaylasından Salikvan Geçidi ve Marsis Dağı'nın görünüşü.....	610
Fotoğraf-151: Çamlık Yaylası.....	611
Fotoğraf-152: Çamlık Yaylası'ndaki şehit mezarları.....	612
Fotoğraf-153: Arhavi Yolüstü (Lome) köyü.	612
Fotoğraf-154: Zeytilik (Sirya) nahiyesinin bulunduğu alandan, Okumuşlar köyünün bulunduğu vadiye bakış.....	613
Fotoğraf-155: Demirkent (Erkinis), Bez köyü bölgesi.	614

ÖNSÖZ

I. Dünya Savaşı sonrası elimizde kalan topraklar üzerindeki Çanakkale ve Kafkas cepheleri, savaşın kaderi üzerinde yaptıkları etki bakımından oldukça dikkat çekicidir. Yüzbinlerce şehit verdiğimiz Çanakkale’de; İtilaf devletlerine ait müşterek donanmanın geçişi engellenerek, Rusya’nın müttefiklerinden yardım almasının önüne geçilmişti. Kafkas Cephesi’nde ise; savaşın başlangıcından itibaren yaşadığımız yenilgilere, insan ve toprak kayıplarına rağmen, Ruslar da çok büyük bir bedel ödedi ve kayıplar verdi. Bu kayıplar; Rusya’nın gücünün tükenmesinin, halkın yoksulluk ve umutsuzluk içine düşmesinin, savaş karşıtlığının artmasının ve nihayet Rus Çarlığı’nın çökmesinin ana nedenleri arasındadır. Rus İmparatorluğu’nun çökmesinin ardından savaş, Osmanlı İmparatorluğu’nun da tasfiyesi ile sonuçlandı.

I. Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’nde yaşananların üzerinden 100 yıl geçmesine rağmen, ülkemizde olayın objektif olarak değerlendirilemediğini söyleyebiliriz. Bunun en önemli sebeplerinden biri, çöken imparatorluğun ardından devam eden tartışmalar ve tartışmaların oluşturduğu algılardır. Bizim dışımızda birçok kişinin maddi ve manevi katkıları ile vücut bulan çalışmamız ise I. Dünya Savaşı’nın başlamasından itibaren sekiz aylık bir dönemde, Kafkas Cephesi’nde Sol Kanat’ta yaşananlar çerçevesinde, döneme ışık tutma iddiasındadır.

Bu konuda çok değerli hocam Prof. Dr. Mahir Aydın’ın ikazları, yönlendirmeleri ve paylaşımları benim tarafımdan her zaman minnetle karşılanmıştır. Hocalarım Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan’ın ve Prof. Dr. Ali Fuat Örenç’in Yakın Çağ Tarihçisi olarak yetişmemdeki emekleri; Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu, Prof. Dr. İshak Keskin, Doç. Dr. Fehmi Yılmaz’ın tezimi okuyarak yaptıkları eleştiriler ve katkıları olmasaydı eser bu halini alamazdı. Bu sebeple onlara müteşekkirim.

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı imparatorluklarının çöküşü ile sonuçlansa da savaşa giden süreçte; İtalyanların Trablusgarp'ı istilas, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda en belirgin hedef, Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi idi.¹ Osmanlı devlet adamlarının savaş öncesinde İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'ya yaptıkları ittifak tekliflerinin reddedilmesinin gerçek sebebi de budur.²

Aradan 100 yıl geçmesine rağmen, I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi hakkındaki değerlendirmeler, büyük ölçüde savaşın başlangıcında hezimetle sonuçlanan Sarıkamış Harekâtı ve bu harekât ile ilgili yayınlanmış hatıratların etkisi ile yapılmaktadır. Bu durum, o günkü tartışmaların günümüze taşınmasının ötesinde pek fayda sağlamamakta; günümüze yansıyan ve düşünce hayatımıza damgasını vuran bu tartışmalar, mütareke günlerinin atmosferini oluşturan kısır tartışmaların gölgesinde devam etmektedir. Oysa imparatorluk, son eşikten atlayamamış ve dağılmıştı; bu II. Viyana bozgunu ile başlayan ve tüm çabalara rağmen engellenemeyen bir sürecin doğal sonucu idi.

Süreci ortaya koyarak yaşanmışları açıklamak bir metottur. Fakat yaşanmışlar, doğal çevresi içinde ortaya konarak açıklanırsa, karşımıza daha net bir tablo çıkacaktır. Yaşanmışların doğal çevresi, sadece tarihî bir olgunun ortaya çıkması, gelişmesi, sonuçlanması süreci değildir. Etkilendiği ve etkilediği süreçleri, iç ve dış etkenlerle birlikte kapsayan bir çerçevedir. Bir tarihî olayın ele alınış şekli, konunun doğal çevresi içindeki bütünlüğünü içermiyorsa eksiktir.

Kafkas Cephesi ile ilgili tartışmaların kısır döngü içinde devam etmesinin en önemli sebebini; hem Türk, hem de yabancı arşivlerin birlikte kullanılmaması ile ortaya çıkan çalışmaların azlığı ve yetersizliği olarak belirtebiliriz.

¹ McMeekin, kitabının giriş bölümünde bunu şu şekilde açıklar: “*I. Dünya Savaşı çok rahatlıkla ‘Osmanlı Veraset Savaşı’ olarak adlandırılabilir.*” Sean McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2013, s. 23.

² Haluk Ülman, *I. Dünya Savaşına Giden Yol*, Ankara, 1972.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAFKAS CEPHESİ'NDE
TEŞKİLÂT-I MAHSUSA'NIN
OPERASYON ALANI VE ORTAM

1.1. Kafkas Cephesi'nin Sol Kanadındaki Bölgenin Coğrafî Durumu

Araştırma konumuzu oluşturan olaylar, Doğu Karadeniz Dağları'nın doğu uzantısında, yüz ölçümü yaklaşık 9.000 km² olan bir bölge içinde cereyan etmiştir. Günümüzde; Artvin ilinin Arhavi, Hopa, Kemalpaşa, Borçka, Murgul, Artvin Merkez, Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli ilçeleri, Ardahan il merkezi, Erzurum ilinin Oltu, Olur ve Uzundere ilçelerinin bulunduğu bu bölge ülkemizin en engebeli bölgelerinden biridir. Çoruh'a ve Karadeniz'e dökülen irili ufaklı derelerin oluşturduğu dar ve derin vadilerle yarılmıştır.

Bölgede savaşan müfreze kumandanları, çeşitli vesilelerle yazdıkları metinlerde, arazi durumunun ve hava şartlarının müfrezelerin faaliyetlerini nasıl etkilediğine dair ifadelerle yer vermişlerdir. Bölgeye bu açıdan baktığımız zaman, kıyıda iç kesimlere gidildikçe, yüzey şekillerinin değişim göstermesi sebebiyle farklı iklim tiplerinin etkili olduğu görülür.

Bütün yıl boyunca yağışlı olan Arhavi, Hopa ve Kemalpaşa bölgesi, hem araştırma alanımızın, hem de Türkiye'nin en çok yağış alan bölgesidir. Çoruh Vadisi'nin oluşturduğu oluk, nemli Karadeniz havasını iç kesimlere kadar taşır. Aşağı Çoruh Vadisi'nde Karadeniz'in nemli havası zaman zaman hissedilse de Orta Çoruh Vadisi'nde açık ve kuru hava daha fazla görülür. Çevre yükseltilerde ise denizden uzaklaşmaya ve artan yükseltiye bağlı olarak karasal iklim özellikleri hâkimdir. Karasal iklim ve yüksek dağ şartları, Ardahan ve Sarıkamış Harekâtı'nın bozgunla sonuçlanmasına sebebiyet vermiştir.

1.2. Kafkas Cephesi'nin Sol Kanadındaki Bölgede İdarî Durum

1.2.1. Savaş Öncesi Osmanlı-Rus Sınırı

Bölgedeki Osmanlı-Rus sınırı, 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı⁵⁸ ve savaş sonrası 31 Ocak 1878'de imzalanan Edirne Mütarekesi, 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Yeşilköy (Ayastefanos) ve nihayetinde 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin anlaşmaları ile belirlenmişti.⁵⁹

⁵⁸ Hicri 1293 yılında gerçekleştiği için bu savaş Osmanlı kaynaklarında ve halk arasında 93 savaşı olarak bilinmekte idi. Bkz. Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", *TDVİA*, C. IX, İstanbul 1994, s. 497-498.

⁵⁹ 24 Nisan 1877'de Rus ordusuna bağlı birliklerin hududu geçmesi ile başlayan savaşta; Kafkas Cephesinde, üç koldan taarruza geçen Ruslar, 26 Nisan'da Çıldır'ın merkezi olan Zurzuna'yı ele geçirdi ve Ardahan üzerine yürüdü. Kuzeydoğu Anadolu'da, Artvin-Batum, Kars, Erzurum, Ahıska ve Acara bölgesinden gelen yolların kavşağında olan Ardahan, 17 Mayıs 1877'de Ruslar tarafından işgal edildi. Bkz. Enver Konukçu, *Ardahan Tarihi*, Ankara, 1999, s. 139. Ardahan'ın düşmesi, Kars'ın savunmasını da tehlikeye sokmuştu. Fakat Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın elde ettiği başarılar, Rusların kısa sürede zafer kazanma umudunu suya düşürmüştü. Takviye alan Rus birlikleri, Ardahan'ın düşmesinden 6 ay sonra, 18 Kasım'da Kars'a girebildiler. (Kars'ın işgali ile ilgili bkz. W. E. D. Allen ve Paul Muradof, *Kafkas Harekâtı, 1828 – 1921 Türk – Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara, 1966, s. 188-195. Ayr. bkz., Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, C. II, Ankara, 1985. Ayr. bkz, Özden Çalhan, Alev Keskin, *1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı Zaman Dizini*, Ankara, 2004. Balkan Cephesinde Rus ilerleyişi İstanbul'un savunması açısından kritik bir hal aldığı için; 31 Ocak 1878'de imzalanan Edirne Mütarekesi hükümleri gereğince kuşatma altında olan Erzurum, kışı geçirmeleri için Ruslara bırakılmıştı. Barış şartları ve Osmanlı-Rusya sınırı, 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos/Yeşilköy ve 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin anlaşmaları ile kesinleşti. Ayastefanos Anlaşması'na göre; Osmanlı yönetimi savaş tazminatı olarak Rusya'ya 1.410.000.000 ruble vermeyi kabul etmişti. Bu tazminatın 1.100.000.000 rublelik kısmına karşılık, Rumeli'de bazı yerler ile Kuzeydoğu Anadolu'da Kars, Ardahan, Oltu, Batum ve Bayezid sancakları Rusya'ya verilecekti. Kalan 310.000.000 rubleden, Rus tebaasının ve tesislerinin zararı olan 10.000.000 ruble istisna tutulacak ve 300.000.000 ruble nakit olarak

1.3. Kafkas Cephesi'nin Sol Kanadındaki Bölgede Askerî Durum

1.3.1. Osmanlı Devleti'nin Askerî Durumu

1.3.1.1. Osmanlı Devleti'nin Seferberlik İlan Etmesi

Saraybosna suikastı üzerine, muhtemel gelişmeler konusunda beklenti içinde olan Osmanlı Harbiye Nezâreti, 24 Temmuz 1914 tarihinde bölgelerdeki ihtiyat askerlerinin celp edilerek dört haftalık talim görmelerini emretmişti. Bu uygulama ile piyade alaylarında dördüncü bölükler teşkil edilmesi ve bölüklerinin mevcudunun 130 kişiye tamamlanması hedeflenmekte¹⁶⁶ idiyse de gerçekte karargâhta tam bir tedirginlik hâkimdi.

Nitekim Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a saldırması üzerine 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti genel seferberlik ilan ederken kendisine saldıran olmadığı taktirde silahlı tarafsızlığını muhafaza edeceğini açıklamıştı.

Genel seferberlik ile birlikte silah altında bulunan 1891, 1892, 1893 doğumlulara ilave olarak 1875-1890 tarihleri arasında doğanlar da silah altına çağırılmıştı. Uygulamada yaşı daha genç olanlar ile birliklerin hazarî kadroları, seferî duruma getirilirken nispeten yaşlı olanlar depo taburlarında teşkilâtlandırılmıştı. Halkın elindeki at, katır, eşek, öküz, manda, at ve kağrı arabası gibi nakliyyatta kullanılabilecek hayvan ve vasıtalar da el konulmuştu.¹⁶⁷ Bu çerçevede seferberliğin ilanının ilk dört gününde, Trabzon Vilayeti'nde 18.807 asker, 310 nakliye hayvanı toplanmış ve kaydedilerek cihet-i askeriyyeye teslim edilmişti.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Bâkî (Vandemir), *Büyük Harpte Kafkas Cephesi C. 1*, İstanbul, 1933, s. 35.

¹⁶⁷ Bâkî, *age*, s. 39.

¹⁶⁸ BOA, DH, ŞFR, 436/32

İKİNCİ BÖLÜM
TEŞKİLÂT-I MAHSUSA'NIN
KAFKASYA MİSYONU, ORGANİZASYONU VE
SAVAŞA GİRMESİ

2.1. Teşkilât-ı Mahsusa ve Kafkasya Misyonu

2 Ağustos 1914 günü İstanbul'daki Alman Elçiliğinde, Almanlarla gizli bir ittifak imzalanmış, ardından seferberlik ilan edilmiş, aynı günün akşamı, İttihat ve Terakkî Partisi Merkez-i Umumîsinde yapılan bir toplantıda, özel ve gizli bir teşkilât kurulmasına karar verilmişti.¹ Genelkurmay İstihbarat Dairesi'nde Müdür Yardımcısı olan Binbaşı Kâzım (Karabekir) teşkilâtın kuruluşunu şu sözlerle anlatır: “Seferberliğin ilan ve Millet Meclisi'nin tatil edildiği gün, Merkez-i Umumîde Enver ile Talat'ın arzu ve muvaffakiyetleriyle bir içtima yapılarak, ordularımızın düşman memleketlerindeki hareketlerini kolaylaştırmak için teşkilâta başlamaya karar verdiler. Bu teşkilâtın adına da ‘Teşkilât-ı Mahsusa’ dediler.” Teşkilât-ı Mahsusa'nın çalışma ve organizasyonu hakkında birçok şey söylenip yazılmasına rağmen,² bu teşkilâtın kuruluş tarihi, amacı,

¹ Kâzım Karabekir, *I. Dünya Savaşı Anıları, Cihan Harbine Neden Girdik? Cihan Harbine Nasıl Girdik? Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik: Irak Cephesi Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu Sarıkamış, Kars ve Ötesi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 144. Bu konuyu Mütareke döneminde İttihat Terakkî, Dîvân-ı Harb-i Örfî'de yargılandığı zaman, savunma avukatı olan Arif Cemil de şu sözlerle teyit eder: “Seferberliğin ilan edildiği günün gecesi İttihat Terakkî Cemiyeti Merkez-i Umumîde mühim bir içtima akt etmiş ve bunda, en yakın bir atide tatbik edilmek üzere, gayet şumüllü bir karar verildi. Bu karar, ister umumi harbe iştirak edelim, ister etmeyelim, ordularımızın ilerde düşman topraklarındaki hareketlerini kolaylaştırmak için bir Teşkilât-ı Mahsusa vücuda getirilmesini istihdaf ediyordu (hedef alıyordu).” Bkz. Arif Cemil, *age*, s. 9.

² Philip Hendrick Stoddard, *The Ottoman Government and Arabs, 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teşkilât-ı Mahsusa*, Princeton University Doktora Tezi, New Jersey, 1963 (Türkçe çev.: P. H. Stoddard, *Teşkilât-ı Mahsusa*, Çev. Tansel Demirel, İstanbul, 1993); Cemal Kutay, *Birinci Dünya Harbinde Teşkilât-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi*, İstanbul, 1962; Ergun Hiçyılmaz, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Mit'e*, İstanbul, 1999; Ergun Hiçyılmaz, *Belgelerle Teşkilât-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri*, İstanbul, 1979; Ergün Hiçyılmaz, *Yemin Billah Önce Vatan Teşkilât-ı Mahsusa*, İstanbul, 2014; Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, İstanbul, 2001; Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, 3. Bs, Yaz. Samih Nafiz Tansu, İstanbul, 1969; Polat Safi, *The Ottoman Special Organization-Teşkilât-ı Mahsusa: An Inquiry Into Its Operational and Administrative Characteristics*, Bilkent Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara, 2012; Polat Safi, *The Ottoman Special Organization-Teşkilât-ı Mahsusa: A Historical Assessment With Particular Reference to Its Operations Against British Occupied Egypt (1914-1916)*, Bilkent Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara,

2.2. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi ve Kafkas Cephesi'nde Savaşın Başlaması

2.2.1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahtının 28 Haziran 1914'te Saray-Bosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi, patlamaya hazır bombanın pimini çekmişti. 28 Temmuz 1914'te Avusturya, Sırbistan'a savaş ilan etmiş ve her iki tarafın müttefikleri çok kısa bir sürede birbiri ardından savaşa dahil olmuştu. Savaş öncesinde Osmanlı Devleti'nin ittifak teklifleri İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya tarafından reddedilmişti. Almanya savaşa girdiği gün, Kayzer'in emriyle Osmanlı ile ittifaka razı olmuştu.²⁷⁸

Almanlar, Osmanlı Devleti'nin bir an önce savaşa girmesini istiyor, Osmanlı ise hazırlıklarını tamamlayabilmek için zaman kazanmaya çalışıyordu. Almanların Akdeniz donanmasına ait iki gemi, Kuzey Afrika sahillerindeki bazı Fransız limanlarını bombaladıktan sonra Doğu Akdeniz'e yönelmiş, Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'a gelmişti. İngiliz ve Fransızların baskılarını önlemek için Osmanlı Devleti bu gemileri satın aldığını açıklayarak gemilere Yavuz ve Midilli adını verdi. Yavuz'un Kumandanı Amiral Souchon da, İngiliz Amiral Limpus'un yerine Osmanlı Donanması Kumandanlığına atandı.

Osmanlı Devleti, savaşın başlamasından sonra 2 Ağustos'ta gizli bir anlaşma ile Almanya'yla ittifak yaptı. Sadrazam Sait Halim Paşa'nın yalısında imzalanan gizli anlaşmadan sonra, seferberlikle birlikte silahlı tarafsızlık da ilan edilmişti. Sait Halim Paşa, 2 Ağustos 1914 tarihinde başlayan bu süreci Osmanlı'nın toparlanması için bir fırsat olarak görüyordu. Ağustos ayı içinde, üç ayrı Alman askerî heyeti tarafından modernize edilen Osmanlı ordusunun

²⁷⁸ Ali Kaşığıuşun, "Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na Girmeden Önceki İttifak Arayışları", *History Studies*, C.I, S.1, 2009, s. 318-341.

2.3. Kafkas Cephesi ve Sol Kanat'ta Çatışmaların Başlaması

29 Ekim 1914'te Osmanlı Donanması'na ait gemilerin Karadeniz'de Rus limanlarını bombalamasıyla Osmanlı Devleti de savaşa dahil olmuştu.³⁰¹ Muharebeyi Osmanlı toprakları üzerinde yapmayı planlayan Rus ordusu, önemli geçitleri almak üzere, 1 Kasım 1914 tarihinde sınırı örten birliklerimize yüklendi ve Beyazıt-Çilligöl Gediği, Musun-Zorgediği, Eleşkirt-Başköy, Pasin-Karakilise-Başköy, Sarıkamış-Kötek, Oltu-Narman, Oltu-Kaleboğazı noktalarından sınırı geçtiler.³⁰²

Bariş zamanında Osmanlı Ordusu'ndan oldukça üstün görünen Rusların, Kafkas Ordusu'nun ne kadarını batı cephesine sevk ettiği tam olarak bilinmiyordu. Bu durumda Türk tarafı, savunmayı Erzurum Müstahkem Mevkii önünde yapmayı planlamış³⁰³ ve ana kuvvetlerini bu şekilde konuşlandırmıştı. Çatışmaların başlaması ile birliklerden gelen raporlar, Rusların gücü ve kuvvetlerin toplandıkları mıntıkalar hakkında daha net bir fikir vermişti. Durumu karargâhta izleyen III. Ordu kumandanı, gelen raporlarla netleşen duruma göre, Ruslarla muharebeyi Erzurum'un doğusunda yapmaya karar verdi ve gönderdiği ordu emirleri ile birliklerini yeniden konuşlandırdı. Bu durumda Erzurum'un batısında bulunan müstahkem mevki kuvvetleri de Erzurum'un doğusuna ve kuzeyine geçirilmişti.³⁰⁴

Kafkas Cephesi'nde harbin ilk haftasında cereyan eden çatışmalar daha çok taarruz eden Rus kuvvetleri ile Osmanlı ileri kıtaları, süvarileri ve hudut tabur-

³⁰¹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara, 1970, s. 242.

³⁰² Bâkî (Vandemir), *Büyük Harpte Kafkas Cephesi*, 2. C. Harp Başlangıcından Sarıkamış'a (Hariç) Kadar, İstanbul, 1933. s.11.

³⁰³ Bâkî, *age*, s. 9-10.

³⁰⁴ Altınbilek-Kır, *age*, s.106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KAFKAS CEPHESİ'NDE SOL KANAT'IN
ORTAYA ÇIKMASI VE
TEŞKİLÂT-I MAHSUSA'NIN YÜKLENDİĞİ GÖREV

3.1. Sarıkamış Harekâtı'nda Sol Kanat'a Verilen Görev

III. Ordu'nun iaşesinin sağlanması işi ile Erzurum Valisi Tahsin Bey görevlendirilmişti. Tahsin Bey, ordunun durumunu yakından görmek üzere III. Ordu Kumandanı ile birlikte Köprüköy ve havalisini dolaşmaya çıkmıştı. Gördüklerini 16 Kasım'da bir rapor halinde Dahiliye Nezâreti'ne sunarken çok önemli tespitlerde de bulunuyordu. İlk çarpışmalarda Ruslar, bir üstünlük sağlayamadığı gibi beş makinalı tüfek ve birçok silah ve cephaneyi bırakarak geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Tahsin Bey, Galip Paşa¹ ile görüştüğünü ve Galip Paşa'nın ilk çatışmalardan Rus ve Türk ordularının durumunu mukayese ederek artık ordumuz muzafferdir dediğini bildirmektedir. Tahsin Bey'in bildirdiği bir diğer önemli husus ise, bölgedeki tüm Ermenilerin savaş öncesinde köylerini boşaltarak Rusya tarafına geçtikleri, fakat Rusların bunlara iç taraflara gitme izni vermediği için arada perişan kalmış olduklarıdır.²

Bu arada yaralı askerlerin durumları da perişan idi. Bunun nedenleri sıhhi malzemenin azlığı ve doktor yokluğu olarak sıralanmakta, Hilal-i Ahmer ve Müdafaa-i Milliye gibi kuruluşların devreye sokulması istenmektedir.³

Bahattin Şakir Bey, 25 Kasım'da Talat Bey'e gönderdiği raporda; ordunun Erzurum'a çekilme kararının doğru olmadığını, bu hususu gizlice Vali Tahsin Bey'e kendisinin bildirdiğini, eğer bu karar uygulanırsa ordunun aç kalacağını, askerın firar edeceğini, Erzurumluların savaşı bırakıp çekilen orduya ateş edeceğini bildirmişti. Kararın, ağırlıklı nedenini topçu cephanesinin azlığı teşkil ettiği için, bu durumdan Başkumandanlık Vekâleti'nin haberdar edilmesi

¹ Galip Pasınler, 1868 yılında Trabzon'da doğdu. 1888 yılında Harp Okulu'ndan teğmen olarak mezun oldu. 1903'te Yanya Jandarma Alay Kumandanlığı, Ocak 1914'te 11. Kolordu Kumandanlığına atandı. İstiklâl Savaşı'na katılmıştır. 1931 yılında emekli oldu.

² BOA, DH, ŞFR, 448/75

³ BOA, DH, ŞFR, 449/105.

3.2. Ardahan Harekâtı

Her ne kadar Rıza Bey'e ve bölgedeki yetkililere, Batum üzerine harekât yapan Sahil Müfrezesini takviye için gönderildiği bildirilmişse de, Stange Bey komutasındaki 8. Alay ve Yakup Cemil Müfrezesi, İstanbul'da planlanan Sarıkamış Kuşatma Harekâtı kapsamında bölgeye gelmişti. Görevleri, Artvin Bölgesi'ndeki kuvvetlerle beraber Ardahan üzerine yürümek ve Sarıkamış sonrası çekileceği düşünülen Rus kuvvetlerini kuşatmak idi.

Borçka'dan ayrılan 8. Alay kuvvetleri, Batum-Artvin şosesini takip ederek 21 Aralık akşamı Artvin'e ulaştığı zaman Alay'ın 1. Taburu Artvin Köprüsü (Köprübaşı) yanındaki han ve evlerde, bir kısmı ise Rusların süvari kışlalarında konaklamıştı. Batum-Artvin şosesi Çoruh'un sağ yanından ilerlediği için Alay'ın ağırlıkları şose üzerinde ve Artvin'in karşısına düşen Seyitler köyü ve Subaşı (Sotibar) Mahallesi ile ve onun güneyine düşen Salkımlı (Tolgom)'da⁸³ bırakılmıştı. Bozuk yollarda yürüyüş askerin ayağındaki ayakkabıları parçalamıştı.

III. Ordu Kumandanlığı, 21 Aralık'ta Çoruh havzasındaki Dr. Bahattin Şakir ve Yakup Cemil müfrezeleri ile Artvin'de olan Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey komutasındaki Melo Hudut Taburu'nu, Alman Binbaşı Stange Bey'in komutasında birleştirmişti.⁸⁴ Stange Bey, Artvin'e vardığı zaman, Melo Hudut Taburu Artvin'de, Bahattin Şakir Bey ve Teşkilât-ı Mahsusa gönüllüleri Ardanuç'ta ve Teşkilât-ı Mahsusa gönüllülerinden oluşan kuvvetler Ardanuç-Şavşat-Ardahan arasındaki dağlık bölgede idi.

Yakup Cemil komutasındaki İstanbul gönüllüleri Şavşat'a ulaştığında büyük bir sevinçle karşılandılar. Burada iki gün kalarak çevreden katılan gönüllülerle birleşip Karaköy'e (Şavket) geçtiler. Gönüllüler daha önce Sahara Ge-

⁸³ Hatice Yalçın'ın tezinde bu isimler Osmanlıca yazılışları ile beraber Süt ve Dulgun köyleri olarak okunmuş. Bkz. *Agt*, s. 59.

⁸⁴ Altınbilek-Kır, *age*, s. 603.

Dizin

2. Türkistan Kolordusu; 93, 104, 185
5. Hudut Bölgesi; 221, 223
6. Hudut Bölgesi; 221
8. Alay; 23, 24, 164, 214, 243, 244, 245, 248, 250, 251, 257, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 272, 275, 276, 281, 282, 285, 287, 289, 291, 296, 311, 313, 317, 320, 328, 330, 334, 337, 342, 344, 354, 355, 358, 359, 361, 362, 363, 365, 366, 368, 369, 374, 376, 377, 381, 382, 383, 386, 389, 398, 409, 411, 412, 429
9. Kolordu; 75, 76, 82, 133, 142, 184, 188, 222, 234, 270, 278
10. Kolordu; 74, 82, 138, 182, 185, 233, 250, 258, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 278, 290, 291, 294, 399, 400, 423
11. Kolordu; 137, 231, 258
19. Türkistan Alayı; 246, 361
93 Savaşı; 165
1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı; 31, 52, 58
Abasiyef (General); 94
Abaza Karyesi; 89
Abbas Bey; 159
Abdülgaflar; 133
Acara; 38, 48, 51, 58, 59, 63, 66, 67, 68, 89, 91, 136, 167, 169, 174, 189, 199, 202, 205, 206, 207, 210, 211, 216, 217, 238, 247, 251, 293, 295, 298, 300, 301, 303, 314, 316, 352, 408, 424
Acara Çayı; 38, 63, 66, 89, 205, 247
Acara-i süfla (Aşağı Acara); 68
Acara-i ulya (Yukarı Acara); 51
Acaristan; 29, 38, 40, 61, 67, 69, 90, 174, 205, 206, 211, 252, 408
Achariskal; 247
Acielma Tepesi; 290, 377, 387
Acıgöl Tepesi; 49
Adagül; 63, 66, 348, 374, 389
Adagül Köyü; 389
Adapazarı; 150, 163, 412
Adil Bey Taburu; 409, 411, 412
Adil Özder; 26, 42, 70, 130, 151, 152, 224, 421, 425
Afganistan; 119, 122, 267
Afyon Baba Tepesi; 361, 364, 365, 369, 407, 416
Ağarabaşı; 49
Ağa Bey; 130
Ağara Yaylası; 49
Ağdağlı Hümmüglü Aslan; 135
Ağmarti Köyü; 422
Ağrı; 76, 102, 143, 218
Ağveren; 104
Ağzıpek (Cincorop) Köyü; 264
Ahaldaba Mahallesi; 389
Ahıska; 26, 29, 48, 56, 68, 120, 254, 259, 281
Ahmet (Hacışahin-zâde); 30, 91, 151
Ahmet Avni Paşa; 411
Ahmet Fevzi Paşa; 75, 222
Ahmet Tetik; 27, 91, 92, 110, 439
Ahmet Tevfik Bey; 251, 261, 354, 418
Akantaş (Bucur) Köyü; 346, 353
Akarsu Köyü; 260
Akbaş Cephaneliği; 236
Akçaabat; 151, 154, 159, 160, 211, 328
Akçakale; 142, 143
Akdağ; 76, 79, 220, 221
Akdeniz; 97, 175
Akhizataşı; 380, 381, 382, 384
Aksu (Azort); 46
Aksu (Deviskel) Deresi; 40, 66
Akşar; 278
Alagöz Köyü; 269
Alanlar; 67
Alatarla (Hovak) Köyü; 78
Alfonse de Rotschild; 61, 62
Alfred Nobel; 61, 62
Ali Pehlivan; 140
Ali Rıza Bey (Kurmayaş Yüzbaşı Mamovi-zâde); 27, 28, 30, 49, 76, 113, 404, 405, 413, 414, 416, 418
Allahuekber Dağları; 270
Alman; 25, 29, 43, 74, 75, 89, 90, 91, 92, 109, 122, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 194, 195, 196, 197, 216, 233, 235, 237, 239, 240, 243, 257, 263, 275, 289, 309, 318, 319, 332, 350, 351, 397, 418, 430, 432

- Almanlar; 169, 170, 172, 173, 175, 176, 237
 Almanya; 21, 168, 169, 170, 171, 175, 176, 177, 178, 179, 211, 253, 309, 404, 428
 Amerika; 96, 99, 101
 Anadolu; 42, 48, 49, 57, 84, 85, 93, 96, 98, 99, 100, 101, 117, 119, 150, 180, 182, 251, 254, 299, 307, 412, 423
 Anapa; 164
 Ankara; 21, 22, 25, 28, 31, 41, 42, 43, 47, 48, 51, 52, 53, 56, 60, 61, 63, 65, 67, 68, 69, 70, 75, 76, 80, 81, 82, 87, 91, 92, 96, 98, 99, 100, 101, 104, 109, 111, 112, 114, 118, 119, 120, 121, 123, 127, 134, 137, 138, 142, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 158, 163, 166, 180, 181, 183, 197, 222, 223, 224, 225, 233, 243, 252, 253, 254, 270, 309, 334, 348, 404, 421, 423, 425, 432
 Aralık (Klaskor) Deresi; 40
 Aralık Köyü; 40, 320, 321, 322
 Arap; 66
 Ardahan; 22, 23, 26, 35, 36, 40, 45, 48, 49, 52, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 76, 114, 117, 120, 121, 129, 134, 135, 139, 140, 147, 174, 205, 206, 210, 213, 225, 226, 227, 228, 241, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 289, 291, 293, 294, 296, 299, 300, 302, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 320, 337, 345, 346, 349, 359, 371, 372, 373, 376, 377, 378, 383, 391, 397, 398, 402, 419, 423, 425, 426, 427, 430, 432
 Ardahan Oblastı; 57, 62
 Ardanoç; 35, 41, 42, 45, 52, 57, 59, 63, 66, 67, 69, 70, 89, 90, 120, 206, 209, 224, 225, 226, 227, 228, 247, 257, 258, 259, 260, 261, 264, 265, 266, 268, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 288, 289, 290, 291, 292, 316, 318, 327, 347, 348, 371, 372, 373, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 382, 383, 384, 387, 389, 395, 397, 398, 419, 423, 425, 427
 Ardanoçlu Recep Efendi; 372, 388
 Ardeşen; 160
 Ardos; 79
 Arganet; 400
 Arhavi; 23, 24, 30, 35, 36, 37, 39, 45, 50, 52, 76, 77, 78, 80, 82, 149, 151, 153, 157, 159, 160, 161, 162, 165, 172, 173, 186, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 203, 206, 207, 242, 245, 246, 252, 302, 312, 319, 324, 328, 331, 332, 333, 337, 341, 343, 344, 345, 348, 353, 355, 356, 357, 359, 362, 365, 368, 369, 370, 385, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 409, 410, 411, 413, 416, 417, 418, 421
 Arhavi Deresi; 23, 45, 359, 368, 369, 370, 406, 409, 410, 416, 418, 421
 Arif Cemil; 28, 29, 30, 39, 109, 110, 117, 119, 121, 125, 129, 131, 135, 140, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 156, 157, 159, 160, 161, 168, 170, 171, 172, 190, 193, 197, 202, 203, 204, 207, 208, 211, 227, 244, 249, 251, 253, 256, 266, 271, 274, 275, 276, 296, 303, 320, 321, 322, 345, 352, 355, 356, 365, 375, 386, 406
 Arıncı; 135
 Arsiyan; 41, 66, 277, 279, 281, 372
 Arslandere Köyü; 417
 Arslan Güreşen (Pehlivan); 373, 385
 Artvin; 22, 23, 26, 29, 31, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 50, 52, 53, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 76, 88, 90, 104, 117, 120, 125, 126, 129, 139, 141, 142, 151, 152, 153, 157, 189, 196, 197, 203, 204, 209, 215, 217, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 232, 234, 247, 248, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 264, 268, 273, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 290, 291, 294, 296, 299, 313, 316, 318, 320, 321, 323, 324, 327, 328, 332, 333, 334, 336, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 353, 354, 355, 356, 362, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 406, 408, 417, 419, 424, 425
 Arütinov; 99
 Asım Bey; 253, 266, 267
 Asker Bey; 130
 Aslan; 20, 46, 133, 138, 143, 251, 253

- Aşağı Maden; 76, 186, 425
 Aşıklar (Şavgular) Köyü; 261
 ATASE; 10, 20, 22, 24, 27, 113, 114, 115, 121, 124, 125, 126, 128, 136, 137, 139, 140, 143, 145, 147, 149, 150, 151, 154, 155, 157, 158, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 189, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 205, 206, 208, 212, 213, 214, 217, 218, 219, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 237, 238, 239, 240, 241, 255, 264, 265, 266, 269, 286, 287, 288, 290, 291, 298, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 320, 321, 323, 324, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 337, 338, 346, 348, 350, 357, 361, 364, 372, 374, 375, 377, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 405, 406, 414, 421, 424, 426, 427
 ATASE Arşivi; 115, 255
 Atuf (Kamçıl); 26, 111, 114, 127, 191
 Atina (Pazar); 52, 58, 330, 363
 Atrak (Kuman/Kıpçak Hakanı); 67
 Atranik Ozanyan; 95
 Avcılar (Arkim); 377, 379
 Avcılar (Avana); 391
 Avcılar Köyü; 290, 381, 382
 Avusturya; 21, 73, 87, 174, 175, 176, 178, 179, 234, 237, 238, 239, 240, 298, 299, 301, 309, 314, 317, 335
 Avusturya-Macaristan İmparatorluğu; 73, 87, 175, 178
 Ayastefanos (Yeşilköy) Anlaşması; 48, 60, 62, 68
 Aydın (Danzot) Köyü; 282
 Aydın (Tanzot) Köyü; 291, 377
 Aynalıkaleli Hacı Ali; 135
 Aynalıkaleli Hüseyin; 135
 Ayvasıl; 184, 219
 Azap; 184, 219, 232, 294
 Azaplı Ahmet; 135
 Azaplı Nazım; 135
 Azerbaycan; 63, 94, 102, 103, 105, 133, 134, 144
 Azure Mahallesi; 346
 Bab-ı Âlî; 127
 Badiciyanlı Ali; 135
 Bafra; 303
 Bahattin Şakir Bey; 117
 Bahçecik; 427
 Bahriye Nezâreti; 176, 181
 Bakırköy (Kuvarsan) Köyü; 72
 Bakırköy (Kuvarsan Deresi); 41
 Bakü; 61, 62, 93, 120, 134, 145, 200, 427
 Balalan (Arcivan) Köyü; 41, 51
 Balıklı (İşgaristi) Dağları; 36
 Balıklı Tepesi; 248, 336, 355, 358, 406
 Balkan Harbi; 80, 114, 126, 151, 160, 254
 Balkanlar; 96, 114, 120, 151, 163, 218
 Baratof (General); 105
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi; 10, 20, 24, 86, 115
 Başbuğ Sevinç; 67
 Başhan; 259, 260
 Başkale; 96, 103
 Başkaya (Salikvan) Boynu; 44
 Başköy; 39, 50, 130, 183, 194, 332, 337, 339, 340, 355
 Batum Oblastı; 58, 56, 62, 64, 70, 71, 72
 Batum Sancağı; 51, 52, 58
 Bayburt; 38, 44, 53, 64, 75, 78, 81, 82, 83, 85, 125, 149, 153, 156, 185, 254, 372, 378
 Bayburt Jandarma Tabur; 78
 Behçet Reis; 162
 Behramoğlu Sabri; 135
 Bekir; 130, 162, 224, 266, 373, 390, 399, 421
 Bekir Bey; 130, 373
 Bekri; 103
 Beldeçur; 189
 Berdinga (Tüfek); 241
 Bereket (Klarcet) Köyü; 378
 Bereketli (Harhan) Köyü; 225
 Berkhman (General); 94
 Berk muhribi; 181
 Berlin Antlaşması; 48, 49, 56, 57, 60, 69, 70, 123
 Berlin Konferansı; 60
 Berlin Kongresi; 63, 95, 99, 431
 Berta Köprüsü; 42, 63, 282, 284, 377, 380, 382, 387
 Beşağul (Satibe) Köyü; 41, 372, 392, 408

- Beşagıl (Satibe) Köyü; 408
 Beyazıt (Vadi); 49
 Bigalı Atuf (Atıf Kamçıl) Bey; 13, 112
 Bilal Şimşir; 28
 Binbaşı Ali Fethi Bey; 262, 263, 264, 265, 291
 Binbaşı Hafız Süleyman Bey; 25, 151, 191, 195, 196, 202, 203, 204, 207, 208, 210, 244, 296, 347, 348, 353, 356, 358, 361, 362, 363, 365, 368, 410
 Binbaşı Hasan Tahsin Bey; 274
 Binbaşı Hasan Vasfi Bey; 337, 339, 341, 342, 357, 369, 415, 416
 Binbaşı Kâzım Bey; 109, 336
 Binbaşı Ragıp Bey; 133, 136
 Binbaşı Rüştü Efendi; 79
 Binbaşı Sıtkı Efendi; 78
 Binbaşı Tevfik Bey; 160, 204, 265, 267, 290, 366, 367
 Bitlis; 87, 96, 103, 123, 158, 189, 223
 Bizans; 41, 66, 68
 Boğazören; 425
 Borçka; 35, 36, 39, 40, 41, 50, 63, 64, 65, 66, 89, 90, 122, 149, 154, 155, 164, 169, 173, 179, 191, 193, 195, 196, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 223, 226, 227, 246, 247, 248, 249, 250, 253, 255, 256, 257, 262, 279, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 306, 311, 312, 313, 314, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 328, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 343, 345, 346, 347, 348, 349, 352, 353, 354, 357, 364, 372, 373, 374, 375, 376, 378, 383, 384, 389, 391, 392, 393, 397, 398, 402, 403, 404, 408, 423
 Borçka-Çifte Köprü; 50
 Boylu (Nakirev) Dağı; 186
 Boyuncuk (Parih); 50, 190, 193, 194, 343, 353, 355, 363, 365, 368, 389, 404, 406, 407, 408, 416
 Branobel (Petrol firması); 62
 Bucak Mahallesi; 331, 338, 342
 Bulgar; 95, 102, 120, 159
 Bulgaristan; 101, 151, 159, 176, 178
 Bursa; 27, 30, 236, 404
 Bursa Seyyar Jandarma Taburu; 236
 Büyük Halim Bey (Hacışahin-zâde); 30
 Camadanlar (Aşiret); 142
 Camili (Maçahel); 38, 40, 204, 205, 207, 210, 216, 247, 248, 470
 Canbolat Bey; 334
 Canik Sancağı; 51, 242, 303
 Cankurtaran; 37, 203, 357
 Cavit Bey (Maliye Nazırı); 147, 155
 Celâl Efendi; 250
 Celaliler (Aşiret); 142
 Cemal Azmi Bey (Trabzon Valisi); 88, 90, 117, 123, 148, 151, 152, 155, 158, 159, 164, 165, 184, 191, 196, 209, 212, 219, 237, 238, 239, 241, 243, 244, 286, 287, 300, 304, 307, 312, 314, 315, 317, 318, 321, 324, 329, 330, 331, 332, 333, 350, 351, 352, 403
 Cemal Bey; 125, 157, 180, 298, 307, 332
 Cemal Paşa; 74, 176, 182
 Cenani Hanım; 117, 227
 Cevat Bey (Of Kaymakamı); 123
 Cevdet Bey; 96, 218, 243
 Cihangiroğlu İbrahim; 121, 131
 Ciha (Tepesi); 361, 365, 369
 Cilcim; 401
 Civan Köyü; 340, 346, 354
 Codoroğlu Hamit; 135
 Colakir; 425
 Culfâ; 103
 Cündi Ağa; 143
 Çadır Dağı; 41, 42
 Çağlayan (Hostapor) Köyü; 426
 Çakıroğlu Ahmet Ağa; 414
 Çako Sırtı; 70
 Çamlıbel (Ardos) Köyü; 79, 186, 188
 Çamlıhemşin; 84
 Çamlı (Terpenk); 427
 Çamlık (Peronit) Köyü 206
 Çanakkale; 19, 74, 80, 82, 87, 112, 154, 175, 184, 197, 235, 236
 Çarşamba; 162, 233, 303
 Çatak; 50, 420
 Çataksu (Tavuskert); 45, 46, 130, 226, 421, 425
 Çatak Yaylası; 417

- Çatalelma (Nüsünk) Köyü; 427
 Çatalsu; 186, 423
 Çavuşlu (Hopa); 37, 50, 297, 323, 332, 336, 337, 357
 Çavuşlu (Gataphiya) Köyü; 323
 Çayağzı (Korzul) Köyü; 14, 26
 Çengelli (Havdos) Köyü; 427
 Çernozubof (General); 94
 Çıldır Sancağı; 57
 Çıralı; 285
 Çifteköprü; 40, 193, 195, 248, 250, 303, 306, 311, 322, 324, 339, 341, 342, 352, 357, 369
 Çimenli (Kordet) Köyü; 355
 Çoruh Havzası; 38, 44, 46, 49, 50, 51, 52, 76, 77, 197, 223, 442, 448, 449, 460, 466, 473
 Çoruh Müfrezesi; 385, 401, 417, 419, 421, 422, 427
 Çoruh Nehri; 38, 40, 41, 43, 44, 47, 50, 63, 66, 67, 70, 78, 179, 204, 221, 224, 247, 248, 295, 302, 389, 419, 421, 423, 425
 Çoruh Vadisi; 35, 38, 41, 43, 47, 70, 78, 88, 89, 122, 187, 217, 220, 222, 224, 306, 318, 327, 348, 373, 385, 389, 400, 401, 419
 Çoruh Vilayeti; 44
 Çoşkun-zâde İsmail Ağa; 26, 129, 151, 152
 Çürüksu (Kobuleti); 58, 210
 Çürüksulu; 20, 31, 128, 165, 210, 211, 246, 352, 407, 414
 Çürüksulu Ahmet Paşa; 128
 Çürüksulu Ali Paşa; 31, 165, 210, 211, 352
 Çürüksü; 30, 302
 Dadaş Bekir (Binbaşı); 133, 136
 Dağeteği (Vaşkan); 421
 Dağıstan; 134, 136, 143, 200, 246, 306, 327, 329
 Dağıstanlı; 144
 Dahiliye Nezâreti; 51, 86, 88, 89, 113, 115, 123, 127, 148, 149, 155, 159, 160, 201, 226, 231, 303, 334
 Dalakhet Dağı; 379
 Dalakhet Müfrezesi; 388
 Dalyan İbrahim; 135
 Damlakürün; 44, 400
 Damlasu (Sasader) Köyü; 268
 Darıca (Tivasor) Köyü; 78
 David Ağmaşenebeli; 67
 Dede Bey; 69, 130
 Deli Halit Paşa; 142, 253, 254
 Deliklitaş; 400
 Demir Ali Bey (Binbaşı); 143
 Demirciler (Ekrek) Köyü; 46
 Demirciler Köyü; 346, 353
 Demirkent (Erkinis) Nahiyesi; 292, 373, 388, 401, 419, 421, 422, 425, 426
 Derinköy (Hacergivit) Köyü; 379
 Dersim; 81, 254
 Derviş Ağa; 130
 Derviş Paşa; 59, 61, 71
 Dikiciler (Murkivet) Mahallesi; 323
 Dimitri (1125-1156); 67
 Dimitry A. Milutin (Rusya Savaş Bakanı); 54
 Divâni Harb-i Örfi; 27
 Diyarbakır; 133, 158, 189, 223
 Doğu Anadolu; 32, 46, 58, 59, 74, 85, 87, 96, 97, 98, 99, 100, 105, 116, 120, 142, 143, 180, 182, 184, 185, 213, 218, 222, 232, 254, 293, 294, 385, 423, 425
 Doğubeyazıt; 76, 102, 125, 143, 144, 180
 Dolishane (Hamamlı) Köyü; 69
 Dr. Bahattin Şakir; 26, 28, 43, 100, 114, 116, 118, 119, 120, 122, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 156, 184, 186, 190, 192, 201, 214, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 225, 226, 227, 228, 232, 234, 237, 238, 257, 259, 260, 264, 266, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 314, 347, 348, 349, 350, 371, 372, 373, 375, 376, 381, 383, 384, 420, 423, 424, 432
 Dr. Fuat Bey (Sabit); 30, 134
 Dr. Nazım Bey; 26, 111, 112, 114, 147, 227, 242
 Dro; 102, 103
 Dursun; 31, 41, 141, 421
 Dülgerli; 191, 252, 358, 389, 404
 Düzköy (Cihala) Köyü; 193, 195, 248
 Ebulhindili Cafer (Erçikan); 103
 Ebulhindili Hacı Hamitoğlu Ethem; 135
 Ebulhindili Küçükbey; 135
 Edhem Bey; 88

- Edirne; 48, 70, 81, 95, 112, 116, 119, 131, 137, 139, 151, 253, 255, 267
 Edirne mütarekesi; 70
 Ehrek (Demirciler) Köyü; 188
 Ekaterinador (Şehir); 200
 Ekinlik (Oğdadab) Köyü; 425
 Ekrek (Demirciler) Köyü; 46, 104
 Eleşkirt; 49, 76, 94, 102, 103, 183
 Elviye-i Selase; 49, 117
 Elzingre; 49
 Emin Bey; 49, 134, 135, 222, 264, 266
 Emin Efendi; 49
 Eminoğlu; 121
 Emir Aslan Bey; 140
 Emir Haşmet; 121
 Envar-ı Şarkıyye (Gazetesi); 314
 Enver Paşa; 96, 110, 112, 113, 115, 116, 118, 120, 123, 124, 126, 133, 134, 139, 142, 147, 148, 150, 154, 160, 168, 169, 170, 172, 173, 177, 182, 201, 209, 215, 218, 220, 225, 227, 232, 233, 234, 243, 244, 269, 270, 271, 278, 295, 307, 309, 344, 404, 432
 Enzevar Deresi; 292
 Ereğli; 86, 131
 Erenköy (Ereguna) Köyü; 343
 Erenler (Irsa) Köyü; 372
 Ericek; 400
 Erivan; 94, 223
 Erkinis (Demirkent) Köyü; 220
 Ermeni; 22, 27, 65, 75, 85, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 117, 124, 126, 129, 132, 133, 136, 140, 142, 144, 152, 180, 197, 204, 216, 220, 225, 226, 232, 263, 268, 278, 282, 329, 421, 423, 424, 425, 426, 429, 430, 431
 Ermeni Lejyonları; 99, 102, 103, 104, 105, 424
 Ermeniler; 95, 96, 97, 98, 99, 100, 114, 132, 133, 142, 247, 264, 431
 Ermeni Meselesi; 95, 99, 429, 430, 431
 Ermeni Milli Bürosu; 102
 Ermeni Soykırımı; 27, 430, 431
 Ermenistan; 95, 97, 99, 100, 142, 255, 430
 Ersis; 43, 44, 54, 401, 421
 Erzincan; 53, 74, 75, 82, 85, 109, 116, 128, 131, 134, 135, 145, 146, 223, 254, 348, 406
 Erzurum; 22, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 51, 52, 53, 57, 58, 64, 67, 69, 71, 74, 75, 79, 81, 82, 83, 85, 87, 100, 101, 104, 109, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 160, 167, 168, 169, 179, 180, 182, 183, 184, 188, 189, 190, 191, 192, 197, 199, 209, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 226, 227, 231, 232, 233, 234, 237, 238, 243, 252, 254, 258, 268, 271, 287, 288, 292, 304, 314, 334, 348, 371, 375, 376, 398, 400, 419, 420, 422, 423, 427, 432
 Erzurum Misiyonu; 122
 Erzurum Kalesi; 83
 Erzurumlu Kerî; 104, 278
 Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti; 142
 Esenkaya (Zor) Köyü; 426
 Esenkayı (Abuıslah); 37, 49, 192, 199, 206, 214, 311, 312, 313, 329, 331, 333, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 342
 Esenyurt (Norşen) Köyü; 420
 Eskicami; 394
 Eskişehir; 147, 222, 239, 412
 Esrail (Oltu-Kömürlü-Aşağımernis) Köyü; 130
 Eşref Hakkı; 135
 Ethem; 121, 145, 179, 202, 256, 273, 351, 363, 384
 Eyüp Paşa (Hadikli); 135, 141, 142
 Fahrettin Erdoğan; 49, 142
 Faş; 30
 Felix Guze (Yarbay); 74, 270
 Ferhatlı (Akhiza) Köyü; 377, 380
 Fethi Bey Müfrezesi; 258
 Fevzi Çakmak; 75, 76, 91, 119, 227, 421
 Fındıklı (Vice); 30, 52, 91, 151, 160, 161, 172, 173, 190, 191, 207, 238, 245, 313, 333, 334, 409, 412, 414, 416, 418
 Fıstıklı (Nacviya) Köyü; 390
 Filibeli Hilmi (Ardahan); 26, 103, 110, 114, 118, 120, 121, 125, 133, 134, 135, 140, 141, 143, 144, 147, 152, 156, 218, 219, 222, 232, 375

- Fransa; 21, 84, 101, 175, 178, 182, 184, 204, 428
 Fuat (Çürüksulu) Bey; 226
 Gafur Efendi; 129
 Galatalı Halil; 120, 131, 135, 140, 141, 187, 218, 221, 222, 223, 224, 226, 288
 Galatalı Şevket Bey; 137
 Galiçya; 80, 418
 Galip Paşa; 137, 231
 Galip Vardar; 255, 256
 Gara; 416
 Garbî Trakya; 111
 Garegin; 95
 Gaskanlı Aşireti; 142
 Gavri Şami; 103
 Gayret-i Vataniye (Muhrip); 181
 Gayret Muhribi; 181
 Gazi Ahmet Muhtar Paşa; 48, 69, 441
 Geldağı; 419
 Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi; 24
 General İstomin; 94, 104
 General Oklobzhio; 58, 69, 70
 Georg Matschabelli (Maçabelli); 168
 Giresun; 78, 86, 162, 163, 165, 174, 185, 197, 310, 312, 328
 Giresun Jandarma Taburu; 165, 345, 357
 Giresun Seyyar Jandarma Taburu; 82, 330, 331, 332, 334, 335
 Giritli Ruşeni; 119
 Gökçeköy; 290, 291, 377, 379, 386
 Gökçeyurt (Tepanize) Köyü; 390, 391, 392, 393, 394, 395, 400
 Gökgez Dağı; 421
 Gönye; 51, 63, 206, 211, 214, 216, 217, 247, 252, 297, 310, 329, 338, 350, 402
 Görele; 83, 159, 160, 164, 180
 Gülcemal vapuru; 166, 237, 238
 Güleş Köyü; 282, 285, 332
 Güllüdağ; 76
 Gümüşhane; 51, 52, 82, 83, 85, 224, 243, 254, 282, 290, 291, 373, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 386, 387, 388
 Gümüşhane Seyyar Jandarma Taburu; 83
 Gürcistan; 29, 37, 38, 39, 66, 67, 68, 136, 157, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 204, 210, 215, 237, 247, 255, 303, 432
 Gürcü; 29, 65, 66, 67, 92, 126, 130, 148, 149, 152, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 237, 303, 307, 308, 318, 351, 407, 408, 432, 443, 455, 458, 462, 463
 Gürcüboğazı; 188
 Gürcü Komitesi; 166, 168, 173
 Gürcü Lejyonu; 126, 148, 174, 237, 432
 Gürcüler; 67, 90, 91, 152, 172, 174
 Gürcü Misyonu; 166, 169, 171, 173, 174, 303, 432
 Güreşen Köyü; 40, 47, 306, 320, 322, 332, 402
 Güreşken; 427
 Güvercinli (Buçe) Köyü; 353
 Güzçimeni (Kırman) Köyü; 267
 Habarcet Dağı; 397
 Hacışahin-zâde; 30, 91, 151, 172, 207, 404, 414
 Hacışahin-zâde Besim Efendi; 207
 Hacışahin-zâde Mustafa Bey; 414
 Haçvan Tepesi; 400
 Hadımzade; 400
 Hadik (Bulgurlu) Köyü; 141, 143
 Hadikli Eyüp Paşa; 135
 Hafızınoglu Hacı; 135
 Hafız (İsmail) Hakkı Paşa; 138, 209, 225, 232, 233, 234, 257, 258, 270, 278, 284, 375, 411, 432
 Hafız Sabit; 141
 Hakkari; 96, 123, 124, 218
 Hakkı Bey (Tabur Kumandanı) 233, 258, 267, 280, 284, 353, 374, 375, 385, 389, 390, 391, 395, 396, 397, 399, 400
 Hakkı Efendi Kırallı; 128, 303
 Halil Bey (Halil Kut Paşa); 96, 112, 113, 118, 120, 123, 136, 187, 215, 218, 222, 223, 226, 288, 295, 304
 Halil (Menteş) Bey; 177
 Halit Bey; 120, 253, 254, 277, 280, 281, 287, 288, 376, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 391, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 419, 421, 422, 425, 427
 Hamazaspe; 102, 103
 Hamidiye; 181, 199, 209, 243, 312

- Hamiti Bey; 141
 Hanlı Köyü; 259, 281, 285
 Hanzart Boğazı; 50, 401
 Harapkale; 278
 Harbiye Nezâreti; 73, 90, 112, 113, 115, 127, 202, 205, 254
 Hariciye Nezâreti; 85
 Harşit Çayı; 24
 Hasan Basri (Bey); 145, 351, 406
 Hasan Efendi; 149, 250, 339, 372
 Hasan İzzet Paşa; 74, 75, 137, 160, 184, 185, 234
 Hasankale; 139, 187, 218, 221, 222, 258, 356, 368
 Hasan Reis; 162
 Hasköy; 255, 263, 292
 Hatice Yalçın; 23, 24, 257
 Hatisov; 99
 Hatunoğulları; 144
 Havker Paşa; 79
 Havuzlu (Oker) Köyü; 419
 Haydar; 135, 157
 Haydarlı Nesimi; 135
 Haydarpaşa; 145, 243, 244
 Hayk Pijişyan; 104
 Hego; 103
 Helvaçuri/Helvacı; 89
 Hemşin; 52, 84
 Hendek (Garci) Köyü; 357
 Henikin; 318
 Hertvisi; 205, 422
 Hertvis (Konaklı) Köyü; 70
 Hınçak; 100, 102, 104
 Hristiyan; 29, 65, 72, 90, 91, 124, 126, 157, 168, 169, 171, 172, 195, 199, 200, 247, 300, 302, 360, 441
 Hilal-i Ahmer; 231
 Hod Çetesi; 379
 Hod Hudut Taburu; 187, 220, 221
 Hodiçor; 104
 Hod-u süfla (Aşağı Maden); 78
 Hopa; 30, 35, 36, 37, 39, 40, 49, 50, 52, 58, 65, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 85, 89, 90, 122, 129, 148, 150, 152, 160, 163, 164, 165, 178, 179, 186, 189, 192, 193, 194, 195, 199, 206, 207, 208, 209, 213, 214, 227, 245, 246, 248, 249, 262, 290, 295, 298, 299, 306, 307, 309, 311, 312, 314, 318, 319, 324, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 349, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 374, 378, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 409, 410, 411, 415
 Hopa Hudut Taburu; 37, 76, 77, 78, 80, 83, 152, 165, 186, 193, 298, 331, 335, 337, 339, 346, 347, 353, 355, 356, 357, 359, 361, 362, 363, 364, 367, 368, 405, 406, 409, 410, 411, 415
 Hopalı Ali Paşa; 192
 Hovak; 221
 Hristaki Efendi (Terme Kaymakamı); 313
 Hunikkili Aslan; 135
 Hurşit oğlu Remzi; 135
 Hüsametdin Bey; 137
 Hüseyin Aziz Akyürek; 112
 Hüseyin Hüsnü Efendi; 263, 382, 384
 Hüseyin Sabri Paşa; 57
 Hüsnü; 135, 163, 382
 I. Dünya Savaşı; 19, 21, 22, 23, 28, 30, 31, 39, 40, 42, 44, 54, 75, 80, 82, 87, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 109, 114, 127, 138, 142, 147, 150, 159, 160, 166, 168, 181, 235, 247, 251, 255, 267, 293, 404, 406, 412, 420, 428
 Iğdır; 103, 104, 143, 179
 III. Ordu; 22, 74, 75, 76, 82, 84, 92, 101, 104, 112, 113, 116, 117, 119, 122, 123, 137, 138, 139, 141, 142, 150, 160, 161, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 192, 200, 201, 202, 214, 218, 219, 220, 221, 222, 226, 231, 232, 233, 234, 241, 246, 254, 257, 258, 268, 269, 270, 271, 275, 276, 277, 279, 282, 284, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 300, 303, 304, 305, 309, 316, 317, 318, 319, 323, 324, 327, 328, 333, 334, 344, 345, 346, 348, 349, 353, 354, 356, 359, 362, 364, 367, 368, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 385, 389, 390, 392, 396, 397, 398, 400, 403, 406, 408, 411, 418, 419, 425, 427, 429
 II. Nikolay; 100, 101
 II. Ordu; 74, 119

- İlcalı Hakkı; 135
 I. Ordu; 74, 201
 Irak; 80, 109, 111, 113, 202, 295
 İbrahim Çavuş; 316, 328, 368, 369
 İbrahim Efendi Müfrezesi; 409, 411, 412
 İbrahim Hakkı Bey; 130, 152
 İbrahim oğlu Mustafa; 135
 İçkale (Cihala) Deresi; 15, 37, 39, 40, 66, 193, 195, 249, 323, 324, 346
 İdris Bey; 139, 140, 141
 İhsan Efendi; 150
 İkizdere (Kura-i Seba); 52
 İllarion İvanoviç Vorontsov-Daşkov; 54
 İncat; 422
 İnceçay (Panciro) Köyü; 222, 420
 İncirli (Anç) Köyü; 70
 İnebolu; 128, 243
 İngiltere; 21, 27, 31, 49, 60, 61, 62, 63, 84, 175, 178, 182, 184, 428
 İran; 29, 88, 92, 96, 99, 103, 114, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 134, 143, 144, 178, 179, 199, 218, 223, 238, 303, 404, 405
 İriağaç (Pernik) Köyü; 425
 İskaristi Dağı; 49
 İslam Köyleri; 91
 İslam Muhacirler; 87
 İsmail Bey; 136
 İsmail Canbolat Bey; 126
 İsmail Hakkı (Tekçe, Teğmen); 154, 234
 İsmailoğlu Tevfik Bey; 157, 158
 İsmail Paşo; 135
 İspir; 53, 64, 78, 79, 81, 83, 98, 104, 372, 378, 385, 401
 İstanbul; 20, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 31, 36, 39, 40, 42, 43, 44, 48, 49, 50, 54, 56, 57, 59, 61, 65, 66, 67, 69, 71, 73, 74, 76, 81, 85, 87, 88, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 128, 131, 133, 134, 136, 138, 140, 141, 143, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 185, 189, 190, 191, 194, 196, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 207, 208, 209, 210, 212, 214, 215, 217, 219, 220, 221, 223, 224, 227, 233, 234, 237, 239, 240, 243, 244, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 267, 268, 270, 271, 277, 279, 286, 287, 288, 293, 294, 295, 299, 301, 303, 304, 305, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 321, 327, 332, 334, 343, 344, 349, 350, 351, 355, 359, 361, 367, 404, 405, 406, 409, 411, 412, 414, 418, 420, 430, 431
 İstiklal Mahkemesi; 120
 İstipoğlu Maksut; 414
 İşhan Arutyan; 46, 50, 76, 79, 103, 186, 187, 188, 221, 223, 258, 292, 388, 397, 399, 401, 421
 İtilaf Devletleri; 19, 182
 İttihat ve Terakki Cemiyeti; 22
 İttihat ve Terakki Partisi; 109, 111, 112, 114, 116, 117, 120, 130, 131, 146, 147, 256
 İvan Caiani; 64
 İvane İnnadze; 166
 İzmir Suikasti; 111, 120, 131, 146, 147, 411
 Kabandibi; 89, 90, 402
 Kabayef; 408
 Kaçhakaç; 426
 Kaçkarlar; 76
 Kadir Ağa; 129
 Kadir Bey; 219
 Kafkas Cephesi; 19, 21, 22, 23, 24, 35, 37, 48, 71, 73, 75, 76, 81, 82, 84, 92, 93, 95, 97, 102, 103, 105, 115, 116, 122, 124, 131, 137, 141, 142, 150, 154, 168, 169, 173, 175, 180, 182, 183, 184, 185, 190, 202, 203, 208, 219, 220, 221, 233, 234, 241, 251, 255, 256, 266, 267, 270, 289, 293, 327, 328, 329, 336, 348, 374, 402, 403, 406, 412, 418, 428, 432
 Kafkas İhtilal Cemiyeti; 126, 127, 156, 157, 200, 223
 Kafkasor; 395
 Kafkasya; 29, 30, 32, 54, 58, 59, 64, 68, 74, 76, 80, 84, 87, 91, 92, 93, 95, 97, 98, 99, 100, 109, 115, 116, 117, 119, 121, 124, 125, 126, 127, 129, 131, 132, 134, 136, 140, 144, 145, 148, 153, 156, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 174, 177, 179, 180, 185, 189, 190, 191,

- 194, 199, 200, 202, 203, 209, 210, 213, 215, 221, 234, 236, 237, 238, 241, 251, 254, 255, 287, 293, 294, 303, 361, 404, 405, 423
 Kafkasya Misyonu; 109, 115, 116, 124, 125, 126, 127, 129, 145, 166, 167, 169, 189, 199
 Kagul Kruvazörü; 86, 206
 Kağızman; 56, 76, 94, 103, 156, 179, 189, 218, 219
 Kahraman; 114, 143, 159, 254
 Kalburlu (İşkhalbur) Köyü; 224
 Kaleboğazı; 49, 76, 79, 94, 183, 186, 187, 188, 223, 278, 282
 Kale (Kapistre) Mahallesi; 416
 Kalitin; 271
 Kâmil Bey (Süvari Yüzbaşı, Tavgiridze); 24, 29, 31, 147, 165, 173, 192, 193, 200, 203, 204, 210, 211, 215, 295, 320, 323, 340, 350, 352, 356, 358, 359, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 369
 Kâmilköy; 346
 Kamyanski (Albay); 422
 Karacasu; 292, 423, 425
 Karadeniz; 30, 31, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 49, 58, 59, 62, 67, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 95, 153, 161, 162, 163, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 185, 189, 197, 198, 199, 201, 206, 214, 219, 233, 243, 244, 254, 294, 299, 309, 312, 313, 318, 330, 333, 334, 336, 360, 402
 Karadere; 52
 Karagöbek; 79, 188
 Karakale; 142
 Kara Kemal; 125, 126, 145, 146, 150, 152, 156, 168, 169, 170, 171, 190, 202, 350
 Karakilise (Karaköse-Ağrı); 76, 81, 102, 143, 183, 218, 221
 Karakin Pastırmacıyan; 101, 143
 Karaköseli Mustafa; 135
 Karaköy; 257, 259, 263, 274, 276, 277, 279, 280, 281, 348
 Karapapak; 134
 Karaşalvar Dağı; 246, 247, 402
 Karaorgan; 85, 104, 141, 179
 Karçal
 (Dağ); 40, 41, 66, 456
 Kars; 40, 45, 48, 49, 52, 54, 56, 57, 58, 85, 89, 91, 92, 93, 96, 101, 104, 109, 117, 119, 120, 121, 126, 129, 134, 136, 140, 141, 142, 143, 144, 179, 185, 197, 206, 215, 223, 246, 254, 265, 266, 267, 268, 269, 272, 273, 274, 278, 293, 304, 408, 425
 Kars Oblastı; 56, 57, 58
 Karşıköy; 296, 297, 302
 Kayaaltı (Poladik) Köyü; 268
 Kayabaşı Tabyası; 273
 Kaymakam Rüştü; 136
 Kaynak (Çermik) Köyü; 427
 Kaynarca Köyü; 320
 Kayseri; 131, 144
 Kayzer Wilhelm; 176, 178
 Kazak; 54, 69, 89, 90, 92, 94, 139, 179, 196, 241, 246, 263, 264, 265, 272, 273, 274, 275, 279, 316, 371, 383, 408, 423, 424
 Keçi (Kıldiyet) Dağı; 41, 186, 223, 397, 399
 Keda; 38, 51, 205, 206
 Kedkedi; 422
 Kel Cemal; 156
 Kemalpaşa (Makriyalı); 35, 37, 38, 89, 186, 193, 194, 206, 214, 246, 248, 289, 298, 300, 301, 305, 306, 307, 309, 311, 312, 317, 330, 331, 333, 339, 402
 Kemerköprü (Çiğeryazan) Köyü; 369
 Kenan Bey; 130
 Kerç; 180
 Keri; 102
 Kerson; 178
 Keskin; 19, 43, 48, 60, 61, 69, 75, 421
 Kesmesur; 139
 Khadisyan; 99
 Kıbrıs; 32, 60, 255
 Kılıçgediği; 102
 Kırım; 31, 68, 164, 181, 243, 312
 Kırklareli; 95, 118
 Kır-zâde Mustafa Ruhi Bey; 204
 Kızılkep; 222, 420
 Kızıl Tepe; 49
 Kibe Tepesi; 206, 217
 Kıldiyet Dağı; 50
 Kilyos; 181
 Kirazlık (Bulep) Köyü; 313
 Kireç Dağı; 188

- Kireçli (Ağasor) Köyü; 46, 188, 222
 Kireçlik (Bahta) Köyü; 410
 Kiskim; 43, 53, 78
 Kocabey (Kuçen) Köyü; 259
 Koç Bey; 200
 Kolik; 422
 Komarov (Albay); 57, 58, 59, 69, 70, 71
 Konaklı (Hertus) Köyü; 281, 284, 372
 Konaklı (Kordelit) Köyü; 355, 369, 403, 407, 416
 Konsolos; 87
 Konuklu Adil; 135
 Konya; 122, 126, 129, 131, 136, 144, 145, 227, 412
 Kop Dağı; 385
 Kopmuşburnu; 38, 49, 50, 76, 83, 186, 189, 190, 192, 193, 194, 199, 339
 Korucular (Gevul) Köyü; 354
 Kosor; 58, 142, 278
 Kostantin Vissarionoviç Komarov; 62
 Koşapınarlı Hacı; 135
 Kotur; 103
 Kovandarı Tepesi; 49
 Koyuncular Köyü; 331, 336, 338, 341
 Koyuncular (Zalona) Köyü; 37, 339
 Kozlu; 86
 Kömürlü; 130, 222, 420
 Köprübaşı; 70, 257, 320, 394
 Köprüköy; 76, 81, 104, 184, 186, 188, 189, 214, 218, 231, 232, 290, 294
 Kır Mustafa; 141
 Köşklü Dursun; 135
 Köşklü Salih; 135
 Kötek; 49, 76, 79, 139, 140, 141, 156, 179, 183, 218
 Kraliçe Tamara; 67, 68
 Krikor Aşaryan (Aşarov); 103
 Kruten; 424, 425
 Kuban Plastun Tugayı; 89, 185, 213, 383, 422
 Kuman/Kıpçak; 66, 67, 68
 Kurtuluş Savaşı; 30, 121, 183, 251, 256, 412, 421
 Kuşanug Tepesi; 342, 406
 Kuşluca (Ahaldaba) Köyü; 392
 Kutayis; 62, 63, 64, 71, 157, 173, 200, 295, 308
 Kutul Hanları; 260
 Kuvap Köyü; 400
 Kuvarsan; 41, 72, 347, 392
 Kuvarsan (Artvin) Köyü; 66
 Kuzey Kafkasya; 58, 91
 Küçük Efendi; 146, 156
 Küçük Hasan Bey; 145
 Kükürt Tepe; 49, 417
 Künbetli Solak; 135
 Küre; 39, 154, 193, 194, 195, 196, 202, 322, 343, 345, 352, 354, 355, 356, 364
 Kürörlü Mustafa; 135
 Kürt; 87, 96, 97, 98, 99, 123, 136, 142, 143, 218, 232, 279
 Kürt aşireti; 142
 Kürtoğlu Hasan; 135
 Kürt Reisleri; 143
 Kvirati; 247
 Lange Bey (Alman Subayı); 234
 Lavrof (Albay); 196, 197
 Lazistan Sancağı; 51, 52, 53
 Lazistan Seyyar Jandarma Taburu; 83
 Lazistan ve Havalisi Kumandanlığı; 403, 410, 411, 413, 415
 Lazlar; 30
 Leo Keresselidse (Kerel); 168
 Lezki; 125
 Lezkineoğlu; 141
 Liman Von Sanders; 74, 234
 Limpus; 175
 Lolanlı Memo; 135
 Lome Deresi; 369
 Londra; 60, 63
 Lord Salisbury; 60
 Louis Mosel; 168
 Lütü Efendi; 277
 Lyakhov (General); 213, 247, 294, 307, 308, 316, 318, 327, 422
 Macahelispiri; 205
 Maçka; 219, 360
 Mağlakoni Köyü; 422
 Mağvan Tepesi; 346
 Mahmut Kâmil Paşa; 400
 Makarof; 59

- Makedonya; 95, 147, 266
 Mako; 247, 402
 Maksim makineli tüfek; 241
 Maksut Kaptan; 140
 Makü; 94, 179
 Malazgirt; 103
 Malhaz Sioridze; 247
 Malta; 27, 28, 96, 131, 144, 145, 146, 204, 253, 411, 429, 431
 Malta Sürgünleri; 28, 448
 Malumyan; 100, 132
 Mamovi-zâde(ler); 30, 113, 150, 163, 164, 208, 351, 404, 405
 Mannliher (Tüfek); 174, 237, 238, 239, 240, 298, 309, 317
 Maradit (Muratlı); 29, 51, 63, 89, 129, 204, 205, 216
 Marmara Denizi; 120
 Marsilya; 100
 Martin; 82, 235, 236, 241, 298, 301, 331, 348, 412
 Maslofski; 22, 100, 102, 196, 259, 425
 Mauser Tüfek (Mavzer); 235, 236, 237, 397
 Mazhar Bey; 96
 Mazlumoglu Mezrası; 393, 395
 Megrelistan; 125, 157
 Mehmed Sıtkı Bey; 222
 Mehmet Ali; 19, 86, 135, 414
 Mehmet Efendi; 129, 338, 372, 388
 Mehmet Emin; 113, 262
 Mehmet Necati Bey; 134, 143
 Mehmet Suphi Bey; 280
 Melo Hudut Taburu; 221, 223, 224, 225, 257, 259, 260, 263, 267, 276, 280, 282, 284, 290, 328, 344, 353, 356, 362, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 384, 386, 389, 390, 391, 395, 396, 397, 399, 400, 419
 Melo (Saribudak); 78
 Memduh Şevket; 145, 156
 Mersevan Dağı; 394
 Metiberi Boğazı; 357
 Meydancık (İmerhev) Köyü; 41, 70
 Mısır; 60, 96, 101, 116, 121, 151
 Michael Tsereteli (Cereteli); 168
 Midilli; 89, 91, 175, 176, 177, 181, 182, 197, 199, 243, 294, 308, 312
 Mihalovka; 264
 Mirvaneti; 247
 Mirza Şerif Mirzayev; 49
 Mişlayevski; 99
 Mithat Şükrü (Bleda); 114, 136, 146
 Mondros Mütarekesi; 120, 147, 254
 Mosel; 168, 170, 171, 172, 173, 174, 196, 319
 Muaddel Martin; 216, 240, 280
 Muammer Bey; 144, 303, 334
 Muavenet-i Milliye; 181
 Muhacir; 283
 Muhsin Bey; 192, 193, 366, 367
 Muhsin Bey Taburu; 409, 411, 412
 Muhsin Efendi; 150
 Muratlı (Maradit); 40, 44, 51, 63, 89, 129, 164, 204, 205, 207, 208, 210, 216, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 289, 297, 302, 306, 320, 322, 402, 408, 423
 Murex (Gemi adı); 63
 Murgul; 35, 36, 37, 39, 50, 65, 66, 72, 88, 90, 98, 129, 151, 154, 164, 169, 173, 191, 193, 194, 195, 196, 197, 202, 203, 208, 210, 224, 241, 252, 289, 310, 314, 319, 320, 322, 323, 324, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 361, 362, 364, 365, 368, 373, 374, 375, 381, 386, 389, 390, 399, 403, 406, 407, 417, 418, 423
 Musa; 118, 133, 135
 Mustafa (Reis); 162
 Mustafa Abdülhalik (Renda); 96
 Mustafa Efendi (İmam-zâde); 120, 130, 197, 272, 369, 378, 379, 380, 381, 399
 Mustafa Kemal; 13, 67, 117, 118, 119, 121, 122, 145, 150, 163, 236, 254, 404, 435, 449, 459, 470
 Mustafa Necip; 118, 150
 Mustafaoglu (Mahalle); 391, 392, 395, 400
 Mustafa Suphi; 154
 Musul; 158, 189
 Muşlu Said; 143
 Muşlu Smpad; 103
 Müdafaa-i Milliye Cemiyeti; 127
 Müezzinler (Mecegil) Köyü; 260

- Mühür Ali; 143
 Müslüman; 54, 55, 58, 62, 65, 68, 84, 88, 90, 96, 102, 134, 140, 157, 159, 160, 165, 168, 171, 180, 189, 192, 206, 210, 212, 213, 247, 266, 279, 284, 361, 380, 386, 389, 394, 422, 423, 424, 441
 Nadir; 141, 143, 147, 421
 Nahcivan; 133, 223
 Nakerav Mahallesi; 397
 Naldöken Köyü; 373
 Naldöken (Masalahet); 284
 Namervan (Narman); 45, 79, 94, 104, 136, 139, 140, 141, 183, 186, 187, 188, 189, 218, 221, 222, 223, 254, 290, 422, 427
 Nasturiler; 99
 Nazım Paşa; 110, 118
 Necmi Bey; 162, 303
 Nedim Bey; 126, 136, 386
 Nevzat Bey; 283
 Niğde; 131
 Niko Berdzenişvili; 67, 247
 Nikolas (Efendi) Archimendrite; 166
 Nikolayev; 94
 Nikolay Nikolayev; 54
 Nizam-es Saltana Hüseyin; 121
 Norşinli Entelif; 135
 Novorosisk; 180
 Nuri Bey; 126, 143, 225, 389
 Nusret Bey; 56, 134, 141, 221, 283, 377, 421
 Ocaklı (Künye) Mahallesi; 378, 379
 Odesa; 178, 180, 181
 Of; 52, 123, 150, 151, 335
 Oflu İzzet; 162
 Okçular Çayı (Berta); 41, 42, 63, 66
 Okrug; 56, 57, 58, 62, 71
 Okrujnoj Naçalnik; 56
 Okumuşlar (Boselt) Köyü; 224, 225, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 386, 387, 388
 Oltu-Çatak; 22, 35, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 56, 57, 58, 67, 68, 76, 78, 79, 94, 104, 120, 129, 130, 136, 140, 141, 142, 183, 186, 187, 188, 206, 209, 219, 221, 222, 223, 226, 234, 254, 258, 268, 272, 273, 274, 278, 282, 294, 299, 349, 376, 377, 408, 420, 423, 425, 427
 Olur; 22, 35, 45, 46, 130, 187, 226, 258, 268, 282, 292, 373, 397, 399, 420, 423, 424, 425
 Omurdumlu Hacı; 135
 Ordu; 22, 30, 31, 38, 74, 82, 83, 86, 92, 115, 117, 119, 123, 128, 138, 139, 151, 158, 161, 165, 180, 184, 185, 190, 201, 210, 211, 219, 220, 224, 231, 232, 233, 234, 236, 243, 246, 254, 270, 271, 282, 287, 290, 294, 309, 312, 316, 321, 344, 349, 353, 356, 359, 369, 398, 400, 411, 420
 Ordulu Osman; 162
 Ormanağı (Karnavas) Köyü; 292
 Ormanlı (Ersenek) Köyü; 278
 Ormanlı (Omana) Köyü; 375
 Ortadoğu; 97
 Ortuzlu Dursun; 135
 Orucuk; 50, 186, 372, 388, 397
 Oruçlu Kabanı; 186
 Osman (Giresun Bölük Kumandanı); 123
 Osman (Hacışahin-zâde); 30
 Osman Bey; 166, 171, 253
 Osmanlı; 38, 39, 40, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 79, 80, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 93, 95, 98, 101, 102, 103, 104
 Osmanlı-Alman İttifakı; 87, 180
 Osmanlı Arşivi; 10, 20, 24, 86, 101, 115
 Osmanlı Devleti; 45, 73, 87, 118, 121, 128, 142, 164, 166, 175, 176, 177, 178, 181, 182, 183, 184, 222, 237, 293, 294, 309, 428, 435, 436, 452, 453, 454, 455, 456, 458, 461, 462, 465, 466, 472
 Osmanlı Donanması; 58, 175, 176, 181, 182, 183, 198, 206, 210, 294
 Osmanlı Meclis-i Mebusanı; 101, 226
 Osmanlı Vilayet Nizamnamesi; 56
 Ovacık (Sağre) Köyü; 135, 379
 Ovacınar (Bağdat) Köyü; 264
 Öğdem; 43, 44, 54
 Ömer Fevzi; 112, 113
 Ömer Hilmi (Gür); 223
 Ömer Naci; 116, 118, 120, 122, 130, 131, 135, 141, 143, 146, 218
 Örenli (Muhvana) Köyü; 391, 400
 Örtülü (Ortis) Köyü; 379
 Öznülü Nazım; 135

- Pamukçular (Ohur) Köyü; 292
 Pamuklu; 187, 188, 222, 226
 Parih; 49, 50, 343, 353, 406
 Pasinler; 53, 137, 142, 222, 231
 Pasin Ovası; 104
 Pazar (Atina) Kazası; 52, 58, 83, 87, 91, 160, 241, 245, 259, 275, 313, 328, 330, 331, 333, 334, 346, 361, 363, 368, 409, 416, 418
 Pazar; Jandarma Bölüğü; 241
 Pehlivanlı (Vihik); 422
 Penek Çayı; 45, 46, 58, 69, 278
 Peneskirt; 292, 423
 Perjevalsky (General); 94
 Perşembeli Durmuş; 162
 Perşembe (Vona); 31, 86, 111, 137, 165, 201, 210, 211
 Petersburg; 98
 Peterson; 99
 Petre Efendi; 166
 Peyk-i Şevket muhribi; 199, 244
 Pınarbaşı Mezarlığı (Bursa); 405
 Pınarlı (Ancoruh) Köyü; 357
 Pirim-zâde Mehmet; 135
 Pitkir Hudut Taburu; 79, 186, 187, 223
 Poççikli Gençgaoglu Ali; 135
 Polathane; 151
 Polathaneli Hasan Reis; 162
 Posof (Poshov); 57, 267, 268
 Poti; 61, 62, 90, 91, 180, 182, 200
 Potocur Deresi; 37
 Prens Svyatopolk-Mirskiy; 61
 Prusya; 303
 Prut; 181
 Raif Hoca; 142
 Ramazanoğlu Tabyası; 273
 Ramgavar; 100
 Ramiz Bey (Mamovi-zâde); 30, 130, 136, 163, 164, 208, 215, 283, 351, 404, 405, 413
 Raşid; 162
 Rauf (Mülazım); 150, 193
 Rauf (Orbay) Bey; 122
 Rauf Bey (Mamovi-zâde); 256, 378, 379, 380, 382
 Refik Bey; 222, 414
 Reis Bey; 130
 Reşit Bey; 121, 131
 Reşit Galip; 160, 161
 Rıfat Efendi (Teğmen); 380
 Richard Theremin Çeromsky; 49
 Rize; 36, 44, 52, 78, 80, 82, 83, 86, 87, 122, 147, 148, 149, 150, 153, 159, 166, 171, 203, 208, 214, 243, 244, 245, 246, 252, 253, 262, 294, 295, 311, 313, 327, 328, 330, 333, 363, 409, 411, 415, 416
 Rize Jandarma Taburu; 78, 80, 159
 Romanya; 101, 176, 178
 Rostom; 100, 132, 133
 Rum; 84, 85, 87, 97, 263, 329, 361, 421
 Rumeli; 48, 80, 123, 150
 Rum Metropolitisi; 87
 Rus; 19, 29, 30, 31, 32, 36, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 121, 122, 126, 129, 132, 133, 135, 136, 137, 139, 140, 143, 150, 151, 152, 154, 157, 159, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 173, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 219, 222, 223, 224, 225, 228, 231, 232, 234, 236, 237, 239, 241, 242, 243, 246, 247, 249, 252, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 263, 264, 265, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 279, 282, 284, 285, 286, 289, 290, 292, 293, 294, 297, 299, 300, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 338, 339, 340, 342, 345, 347, 348, 354, 356, 357, 358, 359, 360, 364, 365, 366, 368, 369, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 383, 385, 389, 390, 392, 393, 395, 397, 398, 399, 401, 402, 404, 406, 407, 409, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 432
 Rus Çarlığı; 19, 54, 95, 237
 Rus Donanması; 180, 181, 182, 294
 Rus Konsoloslar; 87

- Ruslar; 19, 45, 48, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 65, 70, 71, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 98, 99, 104, 123, 130, 133, 137, 139, 144, 152, 153, 167, 174, 179, 180, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 194, 195, 196, 206, 207, 208, 210, 212, 214, 217, 219, 221, 222, 223, 225, 231, 237, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 252, 253, 260, 262, 263, 266, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 279, 281, 283, 285, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 304, 306, 307, 311, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 324, 327, 328, 329, 332, 334, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 372, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 382, 383, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 395, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 406, 407, 408, 410, 416, 417, 418, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427
- Rusya; 19, 21, 32, 48, 49, 51, 53, 54, 55, 56, 60, 62, 64, 68, 69, 74, 84, 85, 87, 88, 90, 91, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 119, 123, 132, 136, 140, 141, 142, 143, 149, 150, 151, 152, 153, 157, 165, 166, 167, 168, 171, 172, 174, 175, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 192, 194, 198, 199, 210, 212, 231, 237, 238, 293, 302, 303, 315, 356, 360, 423, 428
- Rüknettin; 276
- Sabiserenko (General); 93
- Sabri Bey; 114, 135, 281
- Sagaralı Refik; 285
- Sahara; 41, 42, 226, 257, 259, 263, 264, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282, 284, 288, 372, 376, 379
- Sahara Geçidi; 258, 259, 263, 275, 280
- Sahil; 36, 44, 51, 76, 77, 84, 88, 165, 197, 202, 211, 213, 244, 257, 297, 298, 303, 304, 308, 311, 312, 313, 324, 329, 334, 337, 344, 345, 349, 370, 389, 403, 405, 407, 408, 409, 410, 412, 413, 415, 416, 417, 418, 421, 429
- Sait Halim Paşa; 175, 176
- Sakalar (Saltetri) Köyü; 377
- Sakarya Köyü; 347, 371, 377, 378, 379
- Sakarya Meydan Savaşı; 421
- Salalet; 223, 395, 397, 398, 400
- Salih Ağa; 334, 412
- Salih Bey Taburu; 411
- Salikvan Boynu; 44, 49
- Salkımlı (Sotibar) Köyü; 63, 257
- Salkımlı (Tolgom) Köyü; 257
- Samih Rifat Bey (Trabzon Valisi); 86, 123, 148, 160
- Samson Harutyunyan; 99
- Samsun; 86, 174, 185, 211, 313
- Seyyar Jandarma Taburu; 82
- Samsun Seyyar Jandarma Alayı; 78
- Saraybosna Suikastı; 73
- Sarıbudak (Melo) Köyü; 76, 78, 141, 186, 192, 221, 223, 225, 397, 399, 400, 401, 419, 425, 427
- Sarıgöl; 50, 76, 186, 258
- Sarıgöl Hudut Taburu; 78, 220, 221
- Sarıkamış; 21, 35, 54, 76, 85, 89, 92, 93, 94, 103, 104, 105, 109, 117, 133, 138, 142, 143, 174, 179, 180, 183, 185, 209, 210, 231, 233, 234, 252, 254, 257, 258, 268, 269, 270, 271, 272, 277, 278, 294, 296, 308, 309, 318, 327, 344, 400, 402, 408, 419, 423, 432
- Sarıkamış-Kars-Tiflis demiryolu; 93
- Sarp; 38, 89, 130, 206, 214, 246, 247, 297, 298, 310, 311, 313, 329, 333, 338, 402
- Sasrehev Mezrası; 400
- Savaşçılar (Todan) Köyü; 223
- Schmit; 168, 319, 332
- Schouvaloff; 60
- Sebuh; 103
- Seferberlik; 73, 74, 77, 81, 87, 88, 89, 92, 95, 97, 100, 101, 109, 113, 137, 144, 153, 158, 178, 179, 218, 237
- Selçuklu Türkleri; 67
- Selim İlçesi; 142
- Seyitler Köyü; 257
- Seyyar Jandarma; 22, 79, 80, 81, 82, 83, 124, 160, 187, 191, 202, 221, 241, 297, 310, 320, 324, 328, 330, 331, 332, 334, 336, 337, 338, 346, 367, 368, 369, 403, 405, 409, 411, 415, 416, 428, 429
- Shell (Petrol Şirketi); 62
- Sırbistan; 73, 87, 175, 176, 178
- Sibirya; 101, 129, 152, 270, 272, 361, 423, 427
- Sidre; 37

- Sinop; 86, 312, 328
 Sivas; 74, 82, 128, 131, 143, 144, 145, 223, 252, 299, 303, 309, 334, 348
 Sivastopol; 180, 181, 199
 Sivri (Liskav) Köyü; 46
 Soğucak; 151, 191, 192, 194, 195, 331, 353, 355, 356, 357, 358, 361, 364, 368, 416
 Soğukgöze (Kâpk) Köyü; 292
 Soğuksu Tepesi; 49
 Sohum; 30, 58, 59, 88, 90, 91, 125, 126, 157, 164, 173, 174, 178, 200, 201, 210, 251, 252, 360
 Sohumkale; 58, 59
 Sol Kanat; 19, 22, 183, 186, 231, 327, 402
 Souchon (Amiral); 161, 175, 176, 177, 182, 233, 309
 Söğütlü Mahallesi (Nohurtap); 187
 Stange Bey (Yarbay); 23, 24, 25, 139, 174, 214, 215, 228, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 272, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 295, 299, 312, 313, 316, 317, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 328, 332, 333, 334, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 372, 373, 374, 376, 377, 378, 379, 381, 382, 383, 384, 385, 389, 391, 398, 403, 405, 406, 407, 409, 410, 411, 413, 414, 416, 418
 Suad Bey; 49
 Suadiye (Satiye) Köyü; 323
 Subaşı (Sotibar) Köyü; 195, 203, 257, 336, 340, 341, 342, 343, 344, 357, 406
 Sudi Bey; 130, 253, 267, 277, 286, 314, 351
 Sugören (Kise) Köyü; 342
 Sugöze (Küçük Cincorop) Köyü; 272
 Sulakyurt (Şarzep) Köyü; 264
 Sultan Mehmet Reşat; 43
 Sultanselim Dağı; 37, 38, 40, 190
 Sultan Selim Tepeleri; 49, 332, 340, 341
 Suluçem (Kuştiyan) Köyü; 76, 144
 Sundura Deresi; 37
 Suphi Bey; 224
 Suregel; 56
 Suriye; 80, 151
 Sülüklü; 346
 Sünbüllü (Sinkot) Köyü; 41, 63, 129, 393
 Süren Pastırmacıyan; 102
 Sürmene; 52, 83, 149, 153, 154, 335
 Şaban Bey; 140
 Şahin; 20, 96, 135, 151, 204, 332
 Şakir; 28, 76, 100, 110, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 127, 131, 132, 133, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 146, 152, 156, 184, 187, 190, 218, 219, 220, 221, 223, 226, 228, 231, 232, 234, 239, 252, 253, 256, 257, 258, 259, 265, 272, 274, 275, 285, 286, 287, 288, 289, 347, 350, 353, 371, 373, 375, 376, 377, 424
 Şarki Karahisar (Şebinkarahisar); 82
 Şavşat; 35, 39, 41, 42, 57, 67, 69, 70, 120, 151, 225, 226, 227, 257, 259, 263, 264, 266, 274, 275, 277, 279, 282, 283, 284, 288, 289, 291, 327, 348, 349, 371, 372, 376, 377, 378, 379, 385, 386, 387, 389, 398, 419, 423, 424, 425, 426, 427
 Şebinkarahisar; 51, 82, 102, 185, 424
 Şebinkarahisar (Seyyar Jandarma Taburu); 82
 Şehitler (Simserpis) Köyü; 223
 Şehitlik (Mamazimda) Köyü; 398
 Şehzade Yusuf İzzettin; 43, 116
 Şenkaya; 45, 130, 141, 222, 278, 420, 427
 Şenköy (Şavta) Köyü; 380
 Şenpınar (Zakim) Köyü; 427
 Şenyurt Bucağı; 422
 Şerefiye (Ohordiya) Köyü; 306
 Şerif Paşa; 120
 Şevki Bey; 283
 Şevval Tepe; 49, 417
 Şevval Yaylası; 49
 Şura; 116, 142, 200
 Şükrü Efendi; 129, 249
 Tagisti Dağı; 37, 49, 406, 407
 Tahir Paşa; 96
 Tahsin (Uzer) (Erzurum Valisi); 96, 122, 123, 218, 432
 Talat Paşa; 117

- Tamburalı Taştan; 135
 Tanin Gazetesi; 25
 Tarakçılar Köyü; 426
 Taraklı (Trapa); 346
 Taşbaşı (Kazaris) Köyü; 187
 Taşkesen Boğazı; 142
 Taşlıca; 41, 373, 375, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 397, 398, 399, 400
 Taşlıdere (Pangis) Köyü; 272
 Taşnak Partisi; 96, 100, 102, 132
 Taşnaksutyun; 98
 Tatarlar; 361
 Tavdgiridze; 30, 31
 Tavusgert Taburu; 292, 373
 Tayhocalı İbiloğlu Emir; 135
 Tebriz; 103, 223
 Teğmen Adil; 313, 337, 357, 369
 Teğmen Ali Efendi; 303
 Teğmen Ethem Bey; 253
 Teğmen Gürcü Hasan Efendi; 303
 Teğmen Hasan (Bey) Efendi; 149, 281, 282, 284, 285, 377, 379, 380
 Teğmen Hayri Bey; 346
 Teğmen Hüsnü Efendi; 320
 Teğmen Mahmut Suphi; 378, 379, 381
 Teğmen Mehmet Bey; 165
 Teğmen Mustafa; 279, 378, 379, 380, 381
 Teğmen Mustafa Efendi; 378, 379, 380, 381
 Teğmen Ramiz; 30, 163, 404
 Teğmen Rauf Bey; 30, 150, 163, 192, 404
 Teğmen Sabit Efendi; 226, 372, 387, 388
 Teğmen Subhi Efendi; 284
 Tekirdağ-Şarköy; 95
 Tepedüzü (Müker) Köyü; 284
 Tepe Köylü Mehmet; 135
 Tepesu (Gürcübeyi) Köyü; 272
 Terekeme İdiris; 135
 Tespiltepe; 400
 Teşkilât-ı Mahsusa; 22, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 36, 37, 39, 44, 87, 91, 98, 103, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 139, 142, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 165, 166, 167, 169, 171, 172, 173, 180, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 202, 208, 209, 210, 211, 215, 217, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 248, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 272, 273, 274, 275, 277, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 295, 296, 298, 304, 309, 310, 311, 312, 320, 323, 331, 334, 336, 337, 338, 340, 341, 346, 347, 348, 350, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 387, 391, 392, 394, 395, 398, 399, 403, 404, 405, 406, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 419, 420, 422, 425, 428, 430, 431
 Teşkilât-ı Mahsusa Alayı; 44, 211, 254, 379, 380, 387, 391, 392, 394, 399, 412, 413, 414, 419, 422
 Teşkilât-ı Mahsusa Gönüllüleri; 22, 24, 25, 37, 120, 135, 159, 161, 187, 190, 217, 221, 224, 225, 226, 227, 232, 235, 239, 240, 253, 257, 260, 263, 269, 277, 279, 281, 282, 284, 285, 288, 289, 290, 309, 310, 320, 334, 336, 338, 347, 353, 354, 355, 356, 358, 362, 367, 369, 372, 376, 377, 391, 403, 406, 409, 412, 413, 414, 428
 Teymurhan; 200
 Tifli (Şair); 30
 Tiflis; 50, 54, 61, 62, 64, 72, 85, 91, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 125, 130, 134, 143, 152, 157, 174, 179, 185, 197, 200, 215, 246, 252, 253, 271, 308, 327, 361, 432
 Tirebolu; 24, 30, 83, 86, 338, 419
 Tirebolulu Yüzbaşı Hüseyin Avni Alparslan Bey; 222, 228, 419
 Titkirli Mehmet; 135
 Titkirli Sabri; 135
 Tivane; 224
 Tivasor; 221
 Tohrehi Tepesi; 49
 Tokat; 23, 24
 Topal Osman; 154, 163, 303, 421
 Torbalı (Aravet) Köyü; 70

- Tortum Çayı; 45, 46, 47, 67, 187, 188, 222, 254, 258, 268, 400, 401, 416, 419, 422, 427
- Tosikli Yunus; 135
- Trablusgarp; 21, 112, 114, 120, 121, 126, 254, 385
- Trabzon; 25, 26, 27, 30, 31, 37, 39, 40, 51, 52, 53, 58, 59, 68, 73, 76, 78, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 98, 101, 104, 112, 115, 116, 117, 118, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 139, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 178, 179, 180, 182, 184, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 212, 214, 219, 220, 222, 225, 231, 233, 234, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 249, 251, 252, 254, 256, 258, 277, 279, 286, 290, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 307, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 321, 324, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 342, 343, 344, 345, 350, 351, 352, 358, 360, 403, 404, 405, 406, 407, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 421, 429, 432
- Trabzon Misyonu; 122, 157
- Trabzon Seyyar Jandarma Alayı; 78, 82, 83, 186, 336, 345
- Transkafkasya Demiryolu; 61
- Trikopis; 404
- Turan; 117
- Tutak; 102, 218, 222, 223
- Türk; 10, 11, 21, 22, 23, 27, 38, 43, 44, 47, 48, 50, 57, 58, 59, 66, 67, 68, 70, 71, 74, 75, 80, 85, 86, 87, 88, 92, 93, 94, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 109, 111, 116, 118, 120, 121, 122, 123, 129, 134, 135, 136, 137, 139, 142, 148, 150, 157, 158, 159, 160, 166, 168, 169, 171, 173, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 189, 192, 195, 196, 197, 199, 202, 204, 205, 206, 207, 210, 212, 213, 214, 216, 217, 221, 222, 223, 224, 231, 233, 234, 244, 246, 248, 251, 261, 265, 268, 270, 272, 274, 275, 276, 278, 282, 283, 289, 295, 297, 304, 309, 316, 318, 321, 327, 333, 340, 348, 353, 356, 359, 360, 369, 373, 377, 389, 400, 401, 402, 404, 407, 408, 412, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432
- Türk Yurdu Dergisi; 420
- Tütüncüler (Kartla) köyü; 354
- Tütünlü (Kartla); 391
- Uçakof; 180
- Ucbeyi (Aileleri); 29, 30, 31, 151, 165
- Ucbeyi; 120
- Uçhiti; 422
- Ulukent (Pilarget) Köyü; 355, 357
- Umudumlu Mahmut; 135
- Uncular (Kisha); 422
- Urfa; 133
- Uzundere; 22, 35, 46, 79, 390, 391, 392
- Uzunharman (Haydos) Köyü; 425
- Ünye; 128, 162, 243, 312
- Üsteğmen Mehmet Yaşar; 276
- Üsteğmen Fettah Efendi; 274
- Üsteğmen Hacı Efendi; 280
- Üsteğmen Lütfü Efendi; 274
- Üsteğmen Mehmet Suphi Bey; 389
- Üsteğmen Refik Efendi; 280
- Üsteğmen Sabit Efendi; 274
- Üsteğmen Şükrü; 276
- Üsteğmen Veysel Bey; 412
- Üzümlü (Çirkis) Köyü; 260
- Vake Mahallesi; 320
- Vakfikebir; 159, 160
- Vakıf Nahiyesi; 53
- Van; 41, 81, 94, 96, 98, 99, 102, 103, 122, 123, 124, 125, 132, 133, 135, 137, 141, 143, 144, 158, 169, 189, 218, 219, 220, 223, 232, 237, 238, 239, 243, 256, 424
- Van Misyonu; 122
- Van Seyyar Jandarma Tümeni; 81
- Vartan; 103
- Vecengirt; 220
- Veli Bey; 264, 269, 281, 285, 372, 377, 378, 379, 384, 387, 388, 399
- Veliköy (Mirya) Köyü; 70
- Viçe (Fındıklı); 52, 160, 173, 191, 238, 416
- Vihik; 47, 79
- Viladikafkas; 91

- Vişneli (Sirdanos) Köyü; 278
 Vladikafkas; 54, 125
 Von Braun (Teğmen); 263, 280, 281, 418
 Vramyan; 100, 132
 Wangenheim (B. Elçi); 169, 176
 Yahya Reis; 154, 155, 322
 Yakup Cemil; 76, 110, 118, 120, 147, 154, 173, 174, 200, 201, 202, 208, 209, 214, 215, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 263, 264, 265, 266, 267, 272, 275, 277, 281, 286, 287, 288, 305, 313, 314, 351, 371, 375, 376
 Yalnızçam Dağları; 41, 42
 Yalnızçam Geçidi; 15, 45, 69, 259, 260, 262, 263, 276, 277, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 318, 383
 Yarbay Cevat Bey (Teşkilât-ı Mahsusa Başkânı); 112, 114, 115, 295
 Yarbay Emin Bey; 69, 70
 Yarbay Kara Vasıf Bey; 264, 411, 413
 Yarbay Vehbi; 70, 71
 Yavuz Zırhlısı; 89, 91, 175, 176, 177, 181, 182, 197, 199, 213, 234, 243, 244, 271, 294, 295, 308, 312, 318
 Yavuzköy; 259, 264, 277, 279, 348, 376, 387
 Yavuz Sultan Selim; 37, 40
 Yaylabası (Kamış) Köyü; 425
 Yelshin (General); 94, 213
 Yenibahçeli Nâ'il; 98, 146, 208
 Yeniköy; 79, 142, 186, 187
 Yeniköylü Muharrem; 135
 Yeşilbağlar (Norpet) Köyü; 292
 Yeşilköy Anlaşması; 49
 Yezidi; 144
 Yıldırım (Samherev) Köyü; 323
 Yıldız Sarayı; 60, 71
 Yokuşdibi (Lori) Köyü; 263
 Yoldere (Zurpici); 337
 Yolgeçen (Lome) Köyü; 368, 407, 409, 410, 412, 416, 417
 Yomra; 83
 Yudenich (General); 99
 Yukarı Balaban (Porosetbaşı) Mahalleleri; 355
 Yukarı Karacasu (Peneskirt) Köyü; 292, 423
 Yukarısivri (Liskav) Yaylası; 187
 Yukarışehitlik Köyü; 398
 Yunanistan; 151
 Yunus Vasfi Bey; 151
 Yusufeli; 35, 43, 44, 45, 50, 53, 54, 65, 67, 76, 78, 79, 88, 120, 140, 141, 186, 187, 192, 218, 220, 221, 222, 225, 227, 288, 292, 327, 372, 374, 375, 378, 394, 396, 398, 400, 413, 417, 419, 421, 426
 Yusuf İzzetin Efendi; 43
 Yusuf Rıza; 26, 27, 28, 29, 30, 37, 76, 91, 112, 116, 122, 124, 125, 126, 129, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 171, 173, 174, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 214, 215, 217, 219, 222, 224, 225, 226, 228, 233, 237, 238, 239, 241, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 262, 279, 286, 287, 290, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 339, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 356, 358, 360, 362, 363, 364, 367, 373, 378, 403, 404, 405, 410, 412, 413, 414, 430, 431
 Yüzbaşı Abdullah; 279
 Yüzbaşı Adil Bey; 337, 338, 340, 341, 369, 414
 Yüzbaşı Ahmet Bey; 373, 378, 383, 386, 393
 Yüzbaşı Ali Haydar Bey; 282, 285
 Yüzbaşı Bekir Sıdkı Bey; 395
 Yüzbaşı Cemal Bey; 291
 Yüzbaşı Ekrem Bey; 381, 382
 Yüzbaşı Ethem Bey; 367, 383
 Yüzbaşı Ferhat Efendi; 274
 Yüzbaşı Ferit Efendi; 279
 Yüzbaşı Halil Efendi; 262
 Yüzbaşı Halit Bey (Deli Halit Paşa); 120, 253, 254, 266, 275, 277, 280, 281, 287, 288, 314, 371, 372, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 391, 392, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 419, 421, 422, 425, 427
 Yüzbaşı Haydar Bey; 282

- Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey (Borçkada Çoruh'a düşerek şehit oldu) 249
Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey (Daha sonra Binbaşı, Melo Hudut Taburu Komutanı); 257, 419
Yüzbaşı İzzet Bey; 264, 274
Yüzbaşı Mehmet Ali Bey; 414
Yüzbaşı Mustafa; 272, 276, 369, 394
Yüzbaşı Mustafa Efendi; 272, 369
Yüzbaşı Salih Efendi; 312
Yüzbaşı Şakir Niyazi Bey; 384
Yüzbaşı Şevket Bey; 369
Yüzbaşı Vasıf Bey; 285
Zaharev; 265
Zaruşat; 56
Zastargoyev; 246
Zavriev; 99
Zeki Bey; 268
Zeytinlik Köyü (Diyaken Mahallesi); 426
Zeytinlik Köprüsü; 291, 378, 379, 381, 382, 384, 388
Zeytinlik (Sirya) Nahiyesi; 224, 291, 377
Zırnık-zâde Vehbi; 135
Ziya (Çürüksulu) Bey; 24, 28, 31, 60, 74, 114, 119, 121, 150, 210, 211, 246, 270, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 407, 409, 411, 412, 413, 414, 417
Ziya Bey Taburu; 211, 368, 409, 411, 412, 414, 417
Ziya Efendi; 150
Ziya Paşa; 74
Zonguldak; 85, 86, 182, 312
Zorlu (Tıhlazor) Köyü; 354, 391
Zurzuna Köyü (Çıldır); 48, 272